

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

A „KERESZTÉNY MAGVETŐ” IRODALMI MELLÉKLETE

SZERKESZTI
DR. BORBÉLY ISTVÁN

FŐMUNKATÁRSÁK

DR. BIRÓ VENCEL, DR. BITAY ÁRPÁD, DR. BUDAY ÁRPÁD,
DR. CSÜRY BÁLINT, DR. GELEI JÓZSEF, DR. GYÖRGY LAJOS,
DR. HIRSCHLER JÓZSEF, KELEMEN LAJOS, DR. KRISTÓF GYÖRGY,
REMÉNYIK SÁNDOR, DR. TAVASZY SÁNDOR, DR. VARGA BÉLA.

LVI. ÉVFOLYAM.

I. SZÁMÚ MELLÉKLET.

1924. JANUÁR.

TARTALOM:

	Oldal
Előszó. Irta a Szerkesztő.	1
Szépirodalmi szemle.	
A magyarországi líra friss hajtásai. Irta <i>dr. Alszeghy Zsolt</i>	3
A magyarországi széppróza friss termése. Irta <i>dr. Alszeghy Zsolt</i>	6
A magyar széppróza erdélyi multjából. I. közlemény. Irta <i>dr. György Lajos</i>	10
A történeti regényről. Irta <i>dr. Borbély István</i>	14
A tudományok szemléje.	
Dr. Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Ismerteti <i>dr. Hirschler József</i>	23
1918-óta Erdélyben megjelent magyar nyelvű eredeti történeti művek. Ismerteti <i>dr. Biró Vencel</i>	32
Dr. Hirschler József: X Pius pápa sireniléke. Ismerteti <i>dr. Buday Árpád</i>	36
Kertész Manó: Szokásmondások. Ismerteti <i>dr. Csüry Bálint</i>	38
Gyárfás Elemér: Erdélyi problémák. Ismerteti <i>dr. V. A</i>	43
Az erdélyi magyar kálvinizmus munkája a vallástudományi irodalom terén az utolsó deцениumban. Irta <i>dr. Tavasz Sándor</i>	45
Carpenter: A kereszténység helye a világ vallásai között. Ford. <i>dr. Kiss Elek</i> . Ismerteti <i>dr. V. B</i>	50
Az „Inscriptiones Christianae Urbis Romae” újabb sorozata. Ismerteti <i>dr. H. J.</i>	51
Euclide Sabatini Róma őstörténetéről. Ismerteti <i>dr. Hirschler József</i>	52
Román és német (szász, sváb) szemle.	
Andrei Bârseanu: Catechismul luteran-românesc. Ismerteti <i>dr. Borbély István</i>	54
Viola József csángó népdalát közli <i>dr. Bitay Árpád</i>	59
Egy román tárgyú piarista iskolai dráma 1722-ből. Említi <i>dr. Bitay Árpád</i>	61
Angol—magyar—román irodalmi kapcsolat a XVII. századból. Említi <i>dr. Bitay Á.</i>	61
Külföntélek.	63

CLUJ—KOLOZSVÁR

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Ára: 20 lej.

TÁJÉKOZTATÓ.

Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* célja állandó és rendszeres ismeretéseket és szakszerű bírálatokat közölni: 1. a Romániában megjelenő magyarnyelvű szépirodalmi és tudományos művekről; 2. a Romániában megjelenő azon román- vagy német- (szász, sváb) nyelvű szépirodalmi és tudományos művekről, amelyek magyar vonatkozásokat tartalmaznak; 3. a Magyarországon megjelenő magyar szépirodalmi és tudományos művekről. Ezeket az ismertető és kritikai tanulmányokat a régi Erdély szépirodalmi és tudományos törekvéseinek ismertetése fogja kiegészíteni.

Ilyenformán az *Erdélyi Irodalmi Szemle* tükre kíván lenni Erdély szellemi életének, amelyből mindenki megtudhatja, hogy az erdélyi magyarság akár a szépirodalomban, akár az egyes tudományszakokban a múltban mit produkált és ma mit produkál. Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* egyúttal azt is mutatni fogja, hogy az erdélyi magyarság szellemi téren mivel járul hozzá Románia egyetemes közművelődésének jelenlegi állapotához.

Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* az Unitárius Irodalmi Társaság megbízásából a *Keresztény Magvető* című folyóiratnak alakilag és tartalmilag teljesen önálló mellékleteként jelenik meg; a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Megjelenik havonként egyszer (a nyári két hónap kivételével) 2—3 ív terjedelemben.

Az *Erdélyi Irodalmi Szemlének* szellemi részét illető minden közlemény a szerkesztőnek — dr. Borbély István főgimnáziumi tanárnak — címére küldendő (*Cluj*, Calea Victoriei 12, Unitárius Kollégium).

Előfizetési ára egész évre (tiz füzetre) 150 lej. Az előfizetési díjakat Kovács Kálmán tanár, unitárius püspöki titkár címére kell küldeni (*Cluj*, Calea Victoriei 12, Unitárius Kollégium).

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

A „KERESZTÉNY MAGVETŐ” IRODALMI MELLÉKLETE

LVI. ÉVFOLYAM.

1. SZÁMÚ MELLÉKLET.

1924. JANUÁR.

ELŐSZÓ.

Az *Erdélyi Irodalmi Szemlét* a mindennapi szükség teremtette meg. Immár öt éve élünk Romániában anélkül, hogy volna olyan folyóiratunk, melyről elmondhatnók: megtalálható benne mindaz, ami a szépirodalomban és a különböző tudományokban itt, Romániában magyar nyelven történt. Pedig nyilvánvaló, hogy erről ma már nemcsak másoknak, de önmagunknak is számadással tartozunk. Aztán nem tudjuk azt sem, hogy Magyarországon hogyan állanak a szépirodalom s a különböző tudományok. Napi lapjaink ugyan közölnek ilyen vonatkozású közleményeket, de e dolgokról rendszeresen és állandóan senki nem tájékoztat minket. Pedig itt is nyilvánvaló, hogy ha mi Romániában a történetileg kialakult magyar közművelődésnek ápolói és továbbfejlesztői s ez által országunk kultúrájának multunkhoz méltó munkásai akarunk lenni, akkor sem a szépirodalomban, sem az egyes tudományágakban nem szabad lokális nívón maradnunk, hanem az egyetemes magyar szépirodalom és tudományosság színvonalát kell elérnünk, illetőleg reprezentálnunk. Ez ismertetéseket hozzáértő kritikának kell kísérnie. Épen ideje, hogy a romániai szépirodalomról s tudományosságról egyszer már a rendszeres, szakszerű és független kritika is megszólaljon. Mi nem tartozunk azon érzékeny emberek közé, kik félnek a bírálattól, ellenkezőleg, a nyilvános kritikát a haladás elengedhetetlen feltételének tartjuk. Nem fogunk félni megmondani a rossz dologról azt, hogy az rossz s nem dédelgetünk semmit pusztán csak azért, mert az véletlenül épen magyar. Valljuk, hogy kultúránk ma

is versenyképes. Azt akarjuk, hogy jövőben is az legyen. Azt akarjuk, hogy azt a helyet, amelyet a sors részünkre kijelölt, méltón és becsülettel töltsük be. Erre nézve nem ismerünk biztosabb garanciát a tárgyilagos, szakszerű, nyilvános kritikánál. Politikával nem foglalkozunk. A szellemi életnek ez az ága egészen hiányozni fog folyóiratunkból.

Imeazon kulturális közszükség, melyből az *Erdélyi Irodalmi Szemlének* terve megszületett.

Mínthogy egy ilyen tervnek megvalósítása egyetemes magyar érdek, az *Erdélyi Irodalmi Szemle* olyan munkatársakat keresett és kért fel, akik akár a szépirodalmi kritikában, akár pedig a tudományos ismertetéseknél ma Romániában a legilletékesebbek, ezzel is bizonyítani akarván, hogy ott, ahol az egyetemes magyar közművelődést kell szolgálnunk, egy értelemmel egy zászló alá tudunk állani.

Hisszük, hogy programmunknak nem kell különösebb ajánlólevél, mert ez eléggé tisztán és világosan beszél önmagáért. Ami a munkát illeti, arra nézve kijelentjük, hogy a szerkesztőség minden fáradságot, és áldozatot meghoz az ügy sikerének érdekében. A közönségtől csupán megértő és jóakaratú támogatást kérünk.

Adja az Isten, hogy egyikünk se csalódjék!

A szerkesztő.

SZÉPIRODALMI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI LÍRA FRISS HAJTÁSAI.

A magyar szépirodalom termelése különösen a lírában szembetűnő, ahol az új poéták nevének egész sora vetődik eléink a háborút követő évekből. A kritikának lenne kötelessége ezeknek az új tehetségeknek a segítségére sietni, őket irányuk, próbálkozásuk helyes vagy helytelen voltáról tájékoztatni, de a kritika talán sohasem volt annyira megoszló, mint napjainkban. A napilapok politikai szembenállása átizzik azokon az ítéleteken is, amelyekkel egy-egy új íróat köszöntenek vagy elítélnek és így történhetik meg az, hogy nincs jó kötet, amely valahonnan lekicsinylést és nincs értéktelen kísérlet, amely valahonnan magasztalást nem kapna. Nem lehet célunk az, hogy itt ezt a rengeteg új kötetet áttekintsük és józan elfogulatlansággal megtárgyaljuk, csak kiragadunk közülük egy-két figyelemre méltó címet.

A legifjabbak közül sok ígéretet nyújt *Király Tibor* kötete (*Átkozottak vagyunk*. Debrecen) lelke tartalmával és formai készségével. Színes, dallamos szavával a gyönyörködtetés forrásává tud emelkedni *Tóth László* néhány verse (*Versek*. Pallas). Sok erő és eredetiség kap meg *Erdélyi József* költeményeiben (*Ibolyalevél*. Táltos). A nagy veszteség fájdalomának tisztahangú dalával hódít *Ölvedi László* (*Valakit látunk*. Élet). A forma hangulatot hozó művészete gyönyörködtet *Bányai Zoltán* dalfoszlányaiban (*Adagio*. Szerző kiadása). A háború és összeomlás erőteljes költeményekre ihlette *Farkas Andort* (*Ős tűzek*. Sátoraljaújhely). Jogos reményt kelt *Csanádi György* (*Az évek*. Kolozsvári kiadás) meleg érzésével és színekben gazdag nyelvével. Sajátos lelkivilágát gondos művészettel tolmácsolja *Fóthy János* (*Üvegház*. Amicus). A zenei ritmus tiszta csengésével nemes férfileket sugároz felénk *Graff Kálmán* kötete (*Vasárnap reggel*. Élet). Melegségével kap meg *Gáspár Jenő* költészete (*Örök hárfa*. Pallas). Stílusának színes gazdagsága teszi *Börzsönyi Béla* kö-

tetét (*Muzsikaszó*. Szerző kiad.). *Németh István* dallamos apróságaiban találta el az ajkára illő hangot (*Lelkem elküldelek*. Csoma). Vannak poéták, akiknek ihletettsége még nem lelte meg a művészi kifejezést: így a gazdag termékenységgű *ifj. Radványi Sándor* (*Fiatal szívvel*. Nyiregyháza), a forrongó lelkületű *Székely László* (*Isten szeme előtt*. Miskolc) és a mindig szenvedélyt kergető *Tóth Gyula* (*Fáradt induló*. Székesfehérvár). Vannak poéták, akik tudatos művészetük újságával igyekeznek olvasót szerezni, így *Veér Imre* sajátos ballada-kötetével (*Balladák*. Acél test.), *Kocsis László* pedig a középkori franciskánus poéták naiv hangjának és formájának átvételével (*Ferenc virágos kertje*. Dombóvár). Mindezen azonban érezni lehet, hogy a kezdő poéta keresi a lelkét leghívebben tolmácsoló hangot: a siker e kötetek termésében nem egyöntetű, de mindegyikben figyelemreméltó.

Az újabb, de ismertebb poéták közül a hazafias érzés tolmácsolásában *Mentes Mihály* (*Fertő*. Győr) és *Vályi Nagy Géza* (*Költemények*. Szerző kiad.) tudott közönséget hódítani; *Madai Gyula* (*Gondolatok szárnyán*. Bethlen-nyomda) szép magyar nyelvvel és nemesen egyszerű lelkével érdemelt elismerést; *P. Pál Ödön* (*Tárogató*. Szt.-István Társ. — *Fekete váza*. Élet) a hazafias érzésvilágnak és a hangulatainak csendjébe vonuló léleknek tiszta rezdüléseit jegyezte le. *Sziklay János* a Balaton világának hangulatait és meséit szövögette költeményekké (*Balaton*. Bpt.). Mellettök a Nyugat írói közül *Tóth Árpád* finom húrozatú lelke érdemel figyelmet (*Az öröm illan*. Táltos), míg *Kemény Simon* (*Így élem világom*. Athenaeum) és *Gellért Oszkár* (*Testvérbánat csillaga*. Nyugat) új, reprezentatív kötete a nagyváros dekadens levegőjének füstös, szennyes világával igazi gyönyörködést nem tud kelteni. Sokkalta nagyobb jelentőségűnek kell ítélnünk *Vargha Gyula* újabb költeményeit, melyeket a M. Tud. Akadémia tett közzé (*Ködben*. 1915—1921). Az önmagának daloló, nemes emberszeretettől ihletett, gondos művészettel papírra vetett versek a nyugodt gyönyörködésnek ünnepelendő forrásai.

A M. Tud. Akadémia még egy költői művel ajándékozta meg a magyar irodalmat: *Kozma Andor* hatalmas koncepciójú époszával (*Turán*. Ósrege). A közelmúlt nehéz élményei termékenyítik meg képzeletét, hogy ez a magyarság ősi bölcsőjének képét varázsolja az olvasó elé, idillre emlékeztető, könnyed előadásban, pompásan ömlő rithmus zenéjével. Éposza

ép azért sokkalta maibb és nemzetibb, mint *Palágyi Lajosé* (*Az anyaföld.* Révai Test.), mely lírai részekre töri a magyar őstörténelem elképzelését. A nagy époszok iránt azonban a közönségnek nem sok az érzéke: innen van, hogy a napi kritika sem vett tudomást *Gajdács Pálnak* Arany János útján sok ügyességgel járó elbeszélő költeményéről (*A moóri huszárkapitány.* Békéscsaba), amely Eötvös Károly meséjén ihletődve a magyar szabadságharc forгатagát és a következő századnegyed életét meséli el.

Az irodalomtörténet nagyjai közül Csokonai és Petőfi kerültek új kiadásban a közönség kezébe. *Csokonai Vitéz Mihály Összes Műveit* Harsányi István és Gulyás József rendezte sajtó alá öt kötetben. Kiadásuknak érdeme, hogy az eddig ismert szövegeket a kéziratokhoz és első kiadásokhoz illeszkedő, hű lenyomatban adják, az előttük csak hírből ismert Csokonai-versek nagy részét felkutatták és így a nagy debreceni poétának lehető teljes költői hagyatékát adják. *Petőfi Sándor* költeményeit Budapest városa Ferenczi Zoltán gondos összeállításában tette közzé, a Franklin-Társulat pedig Voinovich Géza életrajzi és kritikai megjegyzéseivel. Mindkettő nagy értékű tudományos kiadás.— Az elhunyt *Dalmady Győző* költeményeit Sajó Sándor kegyeletes megválogatásában a Kisfaludy-Társaság adta ki, egységes képen óhajtván bemutatni ezt a hosszú, nemes költői pályát. — Ugyancsak a kegyelet rendezte sajtó alá *Dingha Béla* hátrahagyott verseit is (*Elhaló akkordok.* Kiadják barátai).

Az anthológiák sorából az a gyűjtemény emelkedik ki, amelyet Gragger Róbert tett közzé (*Anthologia Hungarica.* Insel-Verlag). Ez a szép kiállítású kötet a magyar líra egész termését áttekinti, sajnos, az újabb lírikusok megválasztásában sok méltánytalan mellőzéssel. — Tordai Ányos (*Rózsáskert.* Szt.-István Társ.) a magyar katolikus költészet gyöngyeit szedte össze szavalókönyvébe, az ifjúság számára.

Dr. Alszeghy Zsolt.

A MAGYARORSZÁGI SZÉPPRÓZA FRISS TERMÉSE.

Valósággal megoldhatatlan feladatnak látszik a magyar széppróza friss terméséről a számotadás: oly gazdag a költői termés és oly jelentős értékek kerülnek elénk. A csoportosításban sem elégíthet ki a tárgyválasztás időbeli megkötöttsége, hiszen egy-egy írónak könyvei között is adódik jelenből és multból merítő regény. Mégis próbát teszünk — legalább a nagy többség bemutatásánál — ezzel a kettéválasztással.

A jelent ábrázoló regények közül a legkapósabbak *Csathó Kálmán* könyvei; nem mernénk ezzel a megállapítással értékelni, hiszen Csathó hatásának nem művészi az alapja, hanem az a szerencsés tapintat, amellyel kissé mindig szentimentális nagy lányaink szívéhez az útát romantikus történetkéi megtalálják (*Pókháló*. Singer és Wolfner. — *Kék táska*, u. o.). Ha a mesét a multba helyezi, a történeti színezet akkor sem több neki, mint egy kis biedermeieres hangulat (*Mikor az öregek fiatalok voltak*. S, W.). Alapjában igazabb, hívebb az intézeti leány lelki képe *Havas Alisz* regényében (*Katicabogár*. Franklin), ahol a Csathónál megszokott szerelmes történet egyénivé különülő leánynak sorsát formálja. — Kedves, de cselekvényének valószínűségéről bizonytalanságban hagy *Majthényi György* regénye (*Majális*. Athenaeum), amely egy emlék sorsát kíséri nyomon egy boldogtalan asszony életében. — *Szemere György* újabbkötetei (*Egy falusi kisasszony története*. Fr. Rontó Böszörmény. Magyarság.) a régi mesebőséget és megfigyelő képességet mutatják egy előkelő helyzetbe jutó leánynak és egy vidéki magyar gazdaembernek a történetében. — *Schöpflin Aladár* (*Morsóczy Pál szép nyara*. Fr.) egy ifjú ember férfivá érésének a folyamatát kíséri nyomon gondos figyelemmel. — *Lázár István* (*A nap lelke*. Légrády) a tudományos probléma regénybeállításával tesz próbát. Sikerültebbek keleti őstörténetei, melyekben a lokális és történeti színezet érdekesen szőtt mesét árnyal (*Betulia virága*. Légrády). — *Bartóky József* a magyar paraszt egészség-

ges világát festegeti (*Őszi esték*. Fr. *Télben*. u. o.) érdekes, közvetlen megfigyeléssel, kedvesen egyszerű előadásban. — *Drasche Lázár Alfréd* a főúri körökben játszatja le bonyodalmas cselekvényű regényét (*Tied az élet*. Fr.), kissé gyors menetben végig vezetve a közelmúlt rázkódásain, anélkül, hogy maga az író is belemélyedne akár alakjaiba, akár a kor festésébe. — *Heltai Jenő* (*Mese az ördögről*. S. W.) és *Moly Tamás* (*Szegedy Emma színésznő*. Fr.) a mai Budapest életével ismertetnek meg, amaz változatos és találó elbeszélésekben, emez egy elnagyolt regény fonálán. — A mai magyarság életproblémája a háttérre *Komáromi János* regényének (*Jegenyék a szélben*. Magyarság.), az előtérben azonban egy üdén papírra vetett szerelmi történet áll. — Bágyadtabb *Finta Sándor* első regénye (*Rózsavár*. Szt. István Társ.), mely a háború és frontbomlás drámai mozgalmasságával színezi azt a kedves, de szomorú történetet, mely egy dunántúli városnak környezetéből kinövő leány alakját viszi az ábrándozó szerelemből a kijózanodásba. — *Surányi Miklós* *A mester* (S. W.) lapjain egy robusztus magyar tehetség lelki rajzát adja; a *A gyujtogató*-ban (S. W.) pedig egy falu régi erkölceinek képét rajzolja meg a közvetlen emlékezés melegségével, az életből szeretettel kikapott alakok megörökítéséhez szükséges hűséggel, itt-ott némi irányzatos hangsúlyozással. — *Pekár Gyula* novellás kötetei (*A bresztováci szent*. Pantheon. — *Az aranykeztyűs kisasszony*. S. W.) a könnyen bogozó mesefantáziának üde alkotásai, telve csillogó ötlettel, vonzóan színes stílus köntösében. — Keserű, kilátástalan az a világ, amely *Tersanszky J. Jenő* regényeiben lép elénk: hősei az élet lemaradottjai, a lejtőn egyre sülyedő kártyás ember (*A két zöld ász*. Fr.) és a kisváros predesztinált nyomorbohémje (*Kakuk Marci*). Írói egyéniségét kettő jellemzi: az apró vonásokból vázlatos egyéniségeket életre keltő jellemző művészet, mely szinte kifogyhatatlan az alakteremtő termékenységben; és stílusában s világnézetében kegyetlenné keményedő realizmus. *Babits Mihály* (*Timár Virgil fia*. Atheneum) regényében a szerzetes-tanár lelki világa tárul elénk, melyet főalakjánál a rokonszenv idealizáló, mellékalakjainál valami keserű emlék pellengérező hangulata színezt. — A keserűség lázongó szenvedéllyé lobban *Szabó Dezső* novelláiban (*Ölj! Táltos*), áttöri az elbeszélés objektív stílját, az író felhördüléseit túlságos hangsúlyhoz segíti, olyanformán, mint mikor egy nagyszerű, életsorsok borzalmas tragikumát hanghullámokra bízó klasszikus zenemű előadásain a harmóniából

kicsendül, kiviharzik valami fülettépő, lelketrázó kürtszó. Stíljének a sarjadás illatát lehelő bujasága a mese és a valóság színeit keveri azon a hatalmas vásznon, amelyet a *Csodálatos élet* regényében (Táltos) bont ki előttünk, az erdélyi föld tragikumát tárván elénk. — *Rákosi Viktor* regénye (*Magyar Iliász*. Révai) a felvidék parasztapostolát és ősi földesurát állítja egy honmegtartó iliászi harc élére, a nemzeti probléma mögé azonban egy boldogtalanná halkuló szerelmi történetet helyez. A régi Sipulusz humorának kincse fakad újra *Amikor még jókedvűek voltunk* (Révai) c. kötetében.

A történelmi regény műfajában tett kísérletek közül kiemelendő *Kárpáti Aurél* kötete (*Aquomanile*. Kultura): Rogerius mester szerzetesi szívének gyengéd szerelmi története. — *Kosztolányi Dezső* (*Véres költő*. Geniusz) Nero alakját kelti életre, majd a császárt a modern dekadencia őstipusának rajzolván, főhősének lelki rajzában sok ügyességgel, de a kor megjelenítésében az elnagyolás bágyadtságával. — *Móricz Zsigmond* változatos regénytémái közt épen a leghatalmasabb a történelmi téma (*Tündérbert*. Athenaeum): az az Erdély, mely Báthori Gábor fejedelemségét sínylette. A történelmi korszak érzékiségétől ízzó levegőjét pompásan tudja éreztetni Móricz nyers realizmusa, bár a légkör feszültségének hangsúlyozására szereplőinek jellemét egyoldaluvá élesíti. Alapjában a történelmi magyarság árvasága adja az alaphangot a debreceni kollégium mai diákéletének rajzához (*Légy jó mindhalálig*. Ath.), mely a gyermekléleknek gondos művészettel és meleg szívvel színezett képévé tökéletesedik. Móricz Zsigmond modern témái (*Házasságtörés*. Ath. *Egy akol, egy pásztor*. Ath.) a nagyvárosi ember szerelmi életének vonaglásához vezetnek, bár az élet bénítóan rideg sodrát mesteri vonással éreztetik. — Érdekes művészeti újdonság *Komáromi János* kötete (*Esze Tamás*. Geniusz), mely a tokaji zendülés époszát írta meg az époszi tárgyhoz bámulatatosan illeszkedő, a monumentalitást mindvégig éreztető prózában. — *Herczeg Ferenc* (*A fogó hold*. S. W.) a hanyatló török uralom korszakát eleveníti meg regényében, a Balassa Bálint, Nádasdy Ferenc korának egy jellemző legénysors mesefonalára fűzve mindazt a szemléletes adatot, mely az akkori Magyarország állapotát megvilágítja. — Szorosabban irodalomtörténeti alakok a szereplői *Krudy Gyula* két könyvének (*Ál Petőfi*. Ath. — *Hét bagoly* u. o.), csakhogy Krudy a neveket inkább színező háttérnek használja, hogy asszony közönséget hódító szerelmes törté-

neteik az irodalmi érdekességet is felölték. — Sajátos, hangulattal festő regénystílus lép meg *Ábrahám Ernő* kis kötetében (*Bús király*. Táltos), mely a Ferenc császár korának vidéki magyarjait kelti új megvilágítású életre. — *Dóczy Jenő* (*Egy nap Arany János életéből*. Ath.) ügyesen sűríti egy kiskőrösi délután rajzába mindazt, amit az irodalomtörténet az ötvenes évek Arany Jánosának lelkére vonatkozólag megállapított.

A magyar írók sorában a történeti mult a legállandóbban *Kosáriné Réz Lolát* foglalkoztatja: három regénye játszódik le a felvidéki bányavárosok multjában. Az *Ulrik inas* (Ath.) Ulászló korának életébe vezet, a *Szép Kamilla macskája* (u. o.) a szabadságharc utóhangulatát érezteti, az *Álom* (u. o.) pedig a jelennek mesébe futó korszakát veti elénk. A hangulatos színeket valami sajátosan asszonyos művészettel veti palettájára és mindig meleg, valószerű, érdekes képpé kerekíti. — *Ferenczi Sári* egy irodalomtörténeti érdekű életsors megjelenítésére vállalkozott (*Estétől hajnalig*. Pantheon) és ennek keretén belül annak a megfejtésére: miért lett Jósika íróvá. Ha megfejtése nem is vág egybe az irodalomtörténet megállapította adatokkal, a regény lélektana szempontjából ügyes, sikerült. — A ma problémái érdeklik, égetik *Erdős Renée* lelkét: regényei szorosan hozzásimúlnak azokhoz a vívódásokhoz, amelyeket valaha az életben, most az emlékezésben e problémákkal, mint a saját problémáival önmaga vívott. Innen van regényeink sajátos Janus-arca: izzó, néha perzselve égető, máskor csak befelé emésztő szerelmi láng és a partra talált, békés révbe jutott nyugalom. *Santerra bíboros* (Dick) az Istennek ajánlkozó papi lélek küzdelme az asszonyszerellemmel, a *Nagy sikoly* (Dick) az asszonylélek hányódása az érzéki öröm és az anyai öröm két partja között; mind a kettőben mesteri lélekrajz aprózza az alapjában könnyen, a hivatás felismerésével megoldható problémát. — *Dobosi Pécsi Mária* kötetei (*Persephoné elrablása*. S. W. — *Antoni Dániel*, ú. o.) a pesti életnek keserű melankóliával, kissé bágyadtan festett képei. — *Gellért Mária* a vidéki földbirtokosleány lelkének alakulását figyel meg, amint arra a család férfiszerelmei hatnak. (*Don Juan leánya*. Pallas).

A mult írói közül is posthumus kötetben szólalt meg egy: *Gyulai Pál*, akinek szerkesztői önkénnyel annak idején a Budapesti Visszhangban befejezett, de elfelejtett novelláját az Olcsó Könyvtár tette közzé (*Jó éjszakát*, Fr.)

Dr. Alszeghy Zsolt.

A MAGYAR SZÉPPRÓZA ERDÉLYI MULTJÁBÓL.

I.

Egyre terebélyesedő erdélyi magyar irodalmunk multba vivő szárait keresgéljük. Felmerül a kérdés: van-e hagyománya annak, a törekvésnek, mely mind szélesebb medret mélyeszt az Erdélyben fakadó szépprózának? Milyen mélyre ereszkednek gyökerei? Kik voltak az első maghintők? Olyan kérdések ezek, melyekre ha feleletet tudunk adni, öntudatát tápláló történelmi távlatot nyer az erdélyi magyar irodalom sokat boncolt kérdése.

Parlagon heverő területe ez a kutatásnak. A tudomány feladata, hogy végig járja és felugarolja a multat, kiássa a rég elfeledett neveket, összeszedje a porlepte tényeket s történetileg igazolja a ma törekvéseit.

A köztudat a magyar regényirodalomban száz esztendőre sem lát vissza. Sőt még az irodalomtudomány is adós a felelettel, hogy egyszerre az öntudatos fejlődés magaslatára lendülő magyar regénynek milyen arányú és milyen méretű előzményei vannak? Pedig egy egész sereg író taposta, törte, csákányolta, kényelmesítette Jósika s a nyomába lépő regényíróink útját. Igazságot és elismerést kell szolgáltatni az úttörő verejtékes munkájának is.

A forrongását élő s modern formáját kereső francia, német, angol regény szele a mi irodalmunkat is megérinti: 1772-ben nyomtatást lát magyarul az első regény. Hosszú időbe kerül, amíg valóban magyar regény lesz belőle. Több mint hatvan esztendeig tapogatózik, bizonytalankodik, amikor végre rátalál önmagára és Jósikára. Addig csak fordításokkal és átdolgozásokkal szórakoztatja a magyar olvasókat. Szárnypróbálgatások ezek, melyekben valóban több a jóakarát, mint a művészi készség. A mai nézőpont előtt értéktelen kísérletekké törpülnek. Történelmi szemmel nézve azonban jelentős értékekké magasla-

nak: ezek szántják fel e műforma talaját s készítik elő számára a fejlődés feltételeit.

E munkában tevékeny részt vettek Erdély magyar írói. Szűkíthetjük ezt a kört így is: Kolozsvár írói. Ez a város a XVIII. század végén és a múlt század elején jelentős gócpontja volt az irodalomnak. Tudós, művelt, széleslátókörű írói vannak, szellemi kapcsolatot tart a francia, német, angol irodalommal s van bátorsága kezdeményező lépéseket is tenni. A református kollégium könyvnyomdája állandóan munkában van s jeles vezetője, Pataki Sámuel, szorgalmasan nyomozza a kiadásra érdemes könyveket.

Ebből a nyomdából kerülnek ki a magyar regény első példányai, amelyek kicsiben visszatükrözik az akkori regény európai képét. A XVIII. században egy különös fajtája vonzza az olvasókat: az államregény. Az abszolutizmus e jellemző időszakában költők és filozófusok keresve keresik azokat az új eszméket, melyek szerint az ideális államot és rendet meg lehetne valósítani. A kor viszonyaival elégedetlen olvasók möhön kapnak ezeken a regényeken. Egy kolozsvári születésű hirneves orvos: *Zoltán József* (1712—1763) már 1753-ban befejezi *Fénélon*-nak a világirodalmat bejáró *Telemach*-ját (1698), de halála után csak húsz év múlva kerül ki a ref. kollégium könyvtárából. Akkor sem volt késő: ami ellen irányult a regény tendenciája, az abszolutizmus, épen virágjában volt nálunk. Különben is ismerte már a magyar olvasó egy másik erdélyi ember, gróf *Haller László* (1717—1751) mármarosai főispán fordításából, kinek munkája Barkóczy Ferenc egeri püspök költségén már 1755-ben megjelent. — *Telemach* nagy népszerűsége mellett is szívesen fogadta a XVIII. század Marmontel *Belisaire*-jét (1767). E regény azzal a céllal készült, hogy tükröt tartson a, fejedelmek elé. Az akkori viszonyok közt bámulatos gyorsan eljutott hozzánk. Megjelenése után két évvel *Vargyasi Dániel István* erdélyi földbirtokos, az udvarhelyszéki főkirálybíró fia már kész van a fordításával, amelyről mit sem tudva, a felvinczi ref. lelkész, *Zalányi Péter* is nyomdába adja a maga munkáját. Nyelvünk akkori állapotában nagy merészség volt a francia stílus e remekműveivel próbát tenni. E négy erdélyi magyar íróban volt bátorság a nehézségek legyürésére. Ugyancsak az államregények divata csábitja *Wesselényi Farkas* is fordításra. Kolozsvárt 1778-ban kiadja *Abbé Perneti* kevés figyelmet keltő regényét, (*Le Repos de Cyrus* 1732), mely

egy szerelmi történet keretében nyújtja a bölcs államkormányzás tanait.

A XVIII. század politikai légköre hozza el hozzánk a szanszkrit eredetű világhíres indiai mesegyűteményt, a *Pancsatantrát* is: az uralkodói bölcsesség e népszerű példatárát. Érdekes, hogy négy fordítója közül három erdélyi ember volt. A marosvásárhelyi születésű *Rozsnyai Dávid* (1641—1718), Apaffy fejedelem török deákja a Konstantinápolyból magával hozott török szerkezetből még 1682-ben lefordít három fejezetet, hogy az udvari ármánykodásra rámutatva, a' hütlenség gyanujából és a börtönből kimentse magát. A Felon-fordító *Zoltán József* is belekezd. Félbemaradt munkáját *Csehi András* folytatja és fejezi be Czegén a Wass grófoknál s Kapronczai Ádám nyomtatja ki 1783-ban a ref. kollégium nyomdáján. — Egy másik nevezetes keleti mesegyűteményt, az Ezeregy éjszaka ellendarabjával keletkezett és Petis de la Croix francia fordításában 1765-ben európai körutjára indult *Ezeregy nap*-ot szintén erdélyi ember ülteti át irodalmunkba: *Deáki Filep Sámuel* (1784—1855) guberniumi fogalmazó készíti el mai napig egyetlen magyar fordítását s Burián Pál adja ki Kolozsvárt (1833—1844). Ugyancsak ő volt, aki lefordítja és Méhes Sámuel kiadásában Kolozsvárt megjeleníti (1820—21) a francia *Barthelemy* apátnak híres utazó regényét (Anacharsis 1788), mely Európaszerte lelkesedést keltett Görögország művészete, tudománya és klasszikus szépségei iránt. Egykorú nyilatkozatokból tudjuk, hogy a magyar olvasók is élvezettel forgatták Barthelemy lelkes szeretettel írt könyvét s hálás elismeréssel adóztak a kolozsvári magyar írónak. Deáki Filep Sámuel egyébként is e kor regényirodalmának legtevékenyebb munkása. Ő ismerteti meg az erdélyi magyar közönséggel Kotzebuet és Lafontainet, kiket a múlt század elején népszerűségben senki utól nem ért, s az ő sugalmazására indítja meg 1814-ben Burián Pál az első erdélyi könyvvállalatot *Téli esték* címmel és azzal a céllal, hogy az „izléstelen semmiségeket” a közönség kezéből kivegye. Sajnos, csak egy kötetet tudtak kiadni s ezzel a jószándékuk meghiusult.

A XVIII. század tipikus angol morális regényének első magyar példányai szintén az erdélyi írók műhelyéből kerülnek ki. A Richardsontól elhíntett és utódaitól megérlelt erkölcsi irányzatnak legértékesebb hajtása, a Goethetől is megcsodált *Goldsmithnek* híres regénye (The Vicar of Wakefield, a tale,

1766) igaz, hogy kissé későn ér el hozzánk, mert *P. Csórja Ferenc* székelyudvarhelyi tanár csak 1822-ben teszi jóvá egy félszázad mulasztását. Trattner közbejött halála s más kiadó keresése még 1831-ig késlelteti a kiadását: ekkor hozza ki a nagyenyedi ref. kollégium nyomdája. Ezzel szemben a morális regény német hajtását, *Gellert* szentimentalizmusban fogant híres regényét (*Leben der schwädischen Gräfin von G.* 1746.) *Tordai Sámuel* kolozsvári pap, a kolozsdobokai egyház esepere, már 1772-ben hozzáférhetővé teszi a magyar olvasók számára. Ugyanő *Derzsi Ö. János* királyfalvi lelkésszel 1781-ben lefordítja és Kolozsvárt kiadja *Mme de Beaumont* európai közkedveltségre vergődött híres mesegyűjteményét (*Magasin des enfans* 1757), mely először viszi be a gyermekszobába a tündérmesét, igaz ugyan, hogy a kor morális irányzatának hatása alatt erkölcsi predikáció formájában. Még egy másik erdélyi adatunk is van az erkölcsi irányzat e korbéli népszerűségéhez: *Bölöni Sámuel*, az udvari kancellária ágense és jogtudósa, egy Richardson-féle megható angol regényt ad ki Kolozsvárt 1794-ben.

A történeti regény terén is találunk komoly erdélyi kísérletet. *Gorove László* (1780—1839) „született szamosujvári fi”, a M. Tud. Akadémia Gorove-pályadíjának alapvetője, a Kartagói háborúból meritve tárgyát (*A jegyesek Karthagóban* 1807), Dugonics hű tanítványának bizonyul. Történetileg szintelen regényén lelkesedtek kortársai. — Még előbb *Aranka György* (1739—1817), az erdélyi nyelvmivelő társaság lelkes alapítója, Victor Gingins de Moiry magyar vonatkozású történeti tárgyú regényét (*Le Bacha de Bude* 1765) dolgozza át, mely a maga idejében azért keltett feltűnést, mert érdekfeszítő cselekményéből a szerelmi motívum teljesen hiányzik.

A szentimentális és modern lélektani regényt is erdélyi író ismeri fel legegyszerűbben. Amig Kazinczy a *Werthernek* egy egész élettelen utánzatát (*Kayser, Adolfs Briefe*) igyekszik beállítani a mi szerény viszonyaink közé s amig egy jelentéktelen írónk ugyanezt „találós szaporitással általszerkeszti”, addig *Bölöni Farkas Sándor*, a híres utazó, — bár egy kissé megkésve — oly sikerrel fordítja (1819) Goethe világhírű fiatalkori regényét (*Leiden des jungen Werthers* 1774), hogy avult színeiben is versenyre kel az utána következő öt újabb fordítással. Nem is vehették hasznát a későbbi fordítók, mert még ma is kéziratban hever a kolozsvári unit. kollégium könyvtárában ez a legelső magyar Werther. Szerencsésebb volt barátja, a

szintén erdélyi *Kissolyosi Simó Károly*, aki 1823-ban meg is jelenteti sokkal gyengébb fordítását. — Nem hiába nevezte Kazinczy Bölöni Sándort ideális lelkéért magyar Schillernek. Ez az ideálmusa lelkesíti fel *Mme de Staël* (1766—1817) művelődéstörténeti szempontból is híres *Corinne*-jének (1807) fordítására, melyet az irodalomtörténet a modern irodalom első lélektani regényeként szokott emlegetni. Döbrentei bár tapsolt e felséges regénynek, kiadása még sem sikerült. Pedig ezzel a fordítással közelítettük meg legjobban a modern regényt. Akkori viszonyaink azonban még nem értek meg az abszolút becsü művek befogadására.

A magyar széppróza erdélyi multjának első évtizedeiből összehordott adatok igazolják, hogy az erdélyi magyar írók komoly és értékes szolgálatot tettek a magyar széppróza ügyének. Amig vele egy időben Pest, Kassa és Pozsony sok selejtes holmival rontja az izlést, Kolozsvár az akkori európai irodalom javatermésén teszi fogékonnyá a közönséget erre a merőben új műformára és készíti elő a magyar regény útját. Ez az erdélyi irodalomnak és Kolozsvárnak ez időbeli irodalomtörténeti jelentősége.

Dr. György Lajos.

A TÖRTÉNETI REGÉNYRŐL.

Erdélyben most regény-láz van. Előbb a *Keleti Ujság* hirdetett 10.000 lejes pályázatot erdélyi tárgyú modern magyar történeti regényre, majd az *Ellenzék* tette ugyanazt, de 25.000 lej pályadíjjal. A *Haladás* c. lap- és könyvkiadó társaság programjába vette, hogy évenként 12 kötet könyvet ad ki, melynek legalább fele erdélyi magyar regény lesz. A *Hirnökben* P. Jánossy Béla most kezdte meg legújabb regényének közlését; a *Pásztortűz* egy Petelei kötetet bocsátott közre; a *Vasárnapi Ujság* Pálffyiné Gulácsi Irén régényét hozza. Aradon — hír szerint — három, Nagyváradon két regény van sajtó alatt. Tudomásunk van róla, hogy Gyallai Domokos, Ligeti Ernő, Nyirő József írják regényüket. Nagy Dániel az övét az *Ujságban* már közre is adta. Stb. Egy szóval Erdélyben most regény-láz van. Ennek őszintén örülünk, mert annak mindig tudunk örülni, ha íróink dolgoznak. Azonban amit a kész termésből

eddig láttunk, nem tudta várakozásunkat kielégíteni. Mintha erdélyi íróink nem volnának tisztában a regényírás modern követelményeivel s nem tudnák, hogy legalább minő fokú irodalmi igényeket kell kielégíteniök, ha azt akarják, hogy munkájuk modern magyar regény legyen.

Minthogy mi a kritikát nem eső után való köpenyegnek tartjuk, ezért helyért valónak itéljük az erdélyi aktuális irodalmi kérdésekről a maguk idejében megemlékezni s így ezuttal különösen az említett két pályatétellel kapcsolatban épen a történelmi regény problémájával foglalkozni; megjegyezvén, hogy folyóiratunk következő számaiban más aktuális irodalmi kérdéssről is szándékunk van hasonló elmélkedéseket közölni.

Azoknak, akik ma Erdélyben történelmi regényt írnak, Kemény Zsigmond a mesterük; kódexük Keménynek 1853-ban készült pompás dolgozatai („*Eszmék a regény és dráma körül*” és „*Élet és irodalom*”). E dolgozatok annyira nem avultak el s oly sok jó tanácsot tartalmaznak, hogy egykori értékükből $\frac{3}{4}$ század multán sem veszítettek semmit. Azt tehát, hogy íróink Keményhez járnak iskolába, csak helyeselni tudjuk. Azonban már Gyulai Pál utalt rá, hogy a történelmi regény problémáját Kemény nem fejtette ki egészen. Utóbb Péterfy Jenő mutatta ki, hogy „Keményben a tudományos ember, a boncolgató elme, az előre törő költőt ép úgy irányozta, mint korlátozta is.” Császár Elemér pedig már egyenesen rámutatott arra a nagy távolságra, mi Keményben a költő s a tudós között van. A tanulság ebből az, hogy noha Kemény Zsigmond tanulmányozása íróink részére elengedhetetlen, a történelmi regény problémáját minden idők részére ő sem oldotta meg, miért is íróink ma már nem elégedhetnek meg csupán az ő regényelméletével. E tanulság még bizonyosabb, ha kissé szétnézünk a világ-irodalomban.

A történelmi regényről különböző időkben különbözőképen vélekedtek. Schiller és Humboldt például nem tartották valódi költészetnek, mert úgy vélték, hogy a történelmi, — sőt általában a regényírót munkájában tulságosan a bíráló, illetőleg elemező józanész vezeti. Szerintük a regényíró tulajdpnképen nem *több* a történetírónál, csak ugyanazon szakban dolgozó *más*. Ugyanezt állította br. Eötvös József is, mikor ezeket írta: „A történelmi regénynek azon általános művészi és erkölcsi feladatokon kívül, melyeket ha az író szemei előtt nem tart, minden regény pusztá időtöltéssé aljasul, még egy különös kötelessége jutott, s ez:

népszerűsíteni a történetet. Vagyis: a író ne képzelőtehetségét, hanem azon ismereteket kövesse, melyeket magának, ha lehet, egykorú kútfőkből lelkiismeretes vizsgálódások által szerezhett”. Anélkül, hogy itt a történetírás feladatáról akarnánk értekezni, legyen elég annyit megjegyeznünk, hogy a történelemnek művészi formában való népszerűsítése kétségtelenül nem lekicsinylendő feladat; ennek helyes elvégzéséhez az íróban fejlett stílusos képességnek kell meglenni. Azt azonban állítjuk, hogy pusztán ennyi még nem minden. Először is az, amit ez az elmélet történelemnek nevez, nagyon is határozatlan valami. Nézzünk egy példát. Tegyük fel, hogy valaki a honfoglalás korabeli magyarság életéből akarja venni regényének tárgyát s belőle akar történeti regényt írni. Ugyan melyik történetírónak vonatkozó megállapításait népszerűsítse? S ha bármelyiknek megállapítását fogadja el, vajjon okvetlenül bizonyos lehet abban, hogy az igazságot választotta? Ki biztosíthatja őt arról, hogy az a néhány okmány, ami történetírójának fantáziáját következtetésekre indította, okvetlenül a hiteles valóságnak hű megállapítása s nem tévedés vagy ferdtítés, — mikor szemünkkel látjuk, hogy ma, az írásművészetnek s ténymegállapításnak ezerféle módszerével dolgozó századában is mennyire szubjektív és labilis értékűek a történeti megállapítások. Én azt hiszem, hogy a történetíró, ha valóban művész, soha interpretator szerepre nem vállalkozik, hanem eleitől végig maga írja meg a történelmet s művében minden eseményt úgy igazol, mintha azokat az eseményeket ő igazolná először. Mert az igazi művész munkájának hitelességét sohasem a forrásokra való hivatkozás adja meg, az igazi műalkotásnak önmagáért kell helytállnia. Azt, hogy cselekményéből valami egykor tényleg megtörtént, nem oklevelekre és forrásmunkákra való hivatkozással kell igazolnia, hanem regényének egész koncepciójával és kidolgozásával. A történeti regény az olvasóra azzal a bűvös hatással kell, hogy hasson, amely önmagát igazolja és elhitheti. Ez más szavakkal elmondva aztán azt is jelenti, hogy a történeti regényben, mint általában a költészetben nem a megtörtént dolog az igaz, hanem az, aminek benső erkölcsi s lélektani igazsága s amellet művészi arányossága van. E mondatot Szász Károly („*A történeti hűségről a költészetben*” c. akadémiai pályadíjat nyert dolgozatában) így magyarázta: „A művészetre nézve az igazság maga nem cél vagy legalább nem egyedüli s főcél, hanem csak eszköz a maga céljára, mely a legtelje-

sebb illúzió előidézése. Végre is a költő, ha történeti tárgyat dolgoz is fel, nem történetíró s célja és feladata nem a történeti igazság kiderítése, nem is a történeti kutatás eredményeinek előadása, hanem azoknak saját művészi céljaira való felhasználása. Neki a történet épen úgy csak anyag, mint az élet; ő abból meríteni s azt feldolgozni és mindenek előtt művet alkotni van hivatva”. A történeti regénynek írója ennél fogva sohasem pusztán népszerűsítője a történelemnek, hanem annak egészen eredeti feldolgozója.

Ezzel eljutottunk annak megállapításáig, hogy a történeti regényíró nincs alárendelve a történetírónak, hanem attól független és szabadon alkotó művész, kinek kezében a történelem csak nyers anyag. E nyers anyagnak a művészethez való viszonyát Kemény Zsigmond a következőképen határozta meg: „A történelem egy soha be nem végzett egész, mely a múltból a jelenen át a jövőbe szövi magát s még nagy korszakai sem oly kikerekítettek, mint a theoretikus elmék képzelik, a regénynek ellenben művészileg befejezettnek kell lenni kiformált mesével, megoldott eszmékkel, célhoz vitt tényekkel, lepergett szenvedélyekkel és a katasztrófában kifejezett költői igazságtétellel. Ez némileg akkor is áll, ha regényciklust írtunk. A történelem epikai kényelemmel mozog, míg a regényben több drámai gyorsaság kell. A történelem sok külön fonalakat sző, melyeket nincs szüksége egybekapcsolni, melyeket a tények bölcselme, az idők logikája s a szellem közössége tart össze, de oly észrevehetlen kapcsolatokkal, hogy azok gyakran csupán a későbbi kor történetírói által fedeztetnek fel: ellenben a regényíró gyűlpontba vonja a szétszórt elemeket s mechanizmusában csak a látható kapcsolat bír beccsel. A történelem úgy, amint van, sohasem művészi, a regénynek művészinak kell lenni. Ez eszmékből, ha igazak, következik egy csoport öntudatos hűtlenség, melyet a regényíró kénytelen a tények ellen elkövetni. Ő össze nem függő jeleneteket közös kiinduló pont alá vonhat. Az okoknak és következményeknek szorosabb formát adhat. A megszakított tényeket egymásból serkedőkké és folytonosakká teheti. Egységet idézhet az események zilált csoportjában egy költött jellem vagy egy költött körülmény által. S nagy okoknál fogva s nagy óvatosság mellett még arra is felszabadíttatik, hogy ami a történetben hosszabb idő alatt történt, rövidebbnek képzeltesse; de itt aztán minden botlás sok illúziót ronthat szét. Végre egyes fejleményeknek, melyek tompák voltak,

epigrammai élt vagy drámai elevenséget adhat s egy egész arab gnoma bölcsességét vetheti oly tényekbe, melyekből a történetíró kevés tanulságot tudott volna kifacsarni.”

A történeti regény írója tehát szabadon bánhat a történelemmel, mert az ránézve csak nyers anyag. Hanem azért ennek a művészi szabadságnak is megvannak a korlátai. Első korlátozója a korrajz. A történeti regény nem csupán mese valamely évszázadból. A mese a történeti regényben tulajdonképpen nem is a legfontosabb rész. Noha tény, hogy nem minden történet történhet meg minden évszázadban, annyi mégis igaz, hogy abban a mesében, mely a történeti regénynek előtérében szokott történni, a legritkább esetben van történetyszerűség. Ebben az előtérben végbemenő cselekményben a tragikum vagy komikum csattanója felé összpontosuló szerkezettel siető mese nem szokott soha speciálisan korszerű lenni. A korhűségre, történetiességre törekvés ilyen helyen okvetlenül zavarná a csattanós végkifejlésnek szemléletességét. Ezért van az, hogy az igazán nagy történeti regényírók előtérbe állított meséikben csupán érdekesek, meghatók vagy mondjuk ki magyarául: hatáskeresők. A korhűséget mindig a háttérben juttatják érvényre, hol a mellékszemélyek és mellékeselekmények adják a korrajznak legélesebb vonásait. Ezek az epizódok mindazonáltal nem szabad, hogy amolyan mesterségesen oda-biggyesztett regénytöltelékek legyenek. Kemény Zsigmond sokszor idézett tanulmányának talán legszebb sorait épen annak megmagyarázására szentelte, hogy a jó történeti regényben a korfestő mellékszemélyeknek és epizódoknak miképpen kell belekapcsolódnok az előtérbe állított főcselekménybe. „Aki — úgymond Kemény — valaha a lélek természeté körül búvárkodott, ki a feldolgozandó anyagért valaha kénytelen volt az indulatok és szenvedélyek részleteit vizsgálni s az apró árnyalatokat megkülönböztetvén, művészileg visszaadni; aki ugyanazon érzésnek a csekély külhatások általi ezer módosulásait látja, maga körül zsi bongani hallja, a teremtő szellemével mások által is látható, felismerhető alakokba tudja varázsolni: az oly regényíró, midőn a szoros egység törvényei szerint készült munkát állít is elő, nem örömet száll többé le a jellemek vázolásához, nem hajlandó finom részletek helyett nagyvonalú festvényeket adni s inkább szereti a szenvedélyek általános tipikus formái helyett azok rejtettebb sajátságait, lassú növekedéseit, egyéni megtöréseit, szétágazásait, összegyűlését

s úgy aztán egy katasztrófa átömlését rajzolni. Így pedig természetesen, hogy a regény jellemeinek módosulásai egy csoport apró detailtól s oly finom s oly kicsiny viszonyoktól tétetnek függővé, melyeket a dráma szűk terjedelménél fogva elő nem adhat, de amelyek sem át nem ugorhatók, sem egy ténybe, egy köpcös motivumba össze nem vonhatók anélkül, hogy a jellem alapjai egészen meg ne változzanak, a kompozíció meg ne hamisíttassék és a regényíró lélektani fölfogása pellengérré ne tétessék. Ha a jó regényt detailjaiból kiveszed, kivetted éltető, elevenítő légből. S midőn részleteit általánosítád, ezáltal kipárologtattad a műből az idő zamatját, az egyén sajátosságait, a kor színét, a művészeti tökélyt, a viszonyok pontos rajzát, a valódiságot, az igazságot, a hűséget és elhomályosítád az élet sugarainak megtöréseit, visszatükrözéseit s azt a bűvös világítást, melyet a létező világ vetett a költőre.”

Ezeket a detailokat, epizódokat tulajdonképpen az teszi korszerűekké, hogy a regényíró a korszak erkölcsi fogalmait tette a bennük végbemenő cselekménynek alapjává. Azt, hogy az emberek életösztone valamely korban minő formákban nyilatkozott meg; hogy speciálisan korszerű erkölcsaiknek mik voltak rugói; hogy honnan származtak azon erkölcsi erők, melyek életüket épen olyanná tették, aminő az tényleg volt, — mindezt a jól megválasztott s egymással jól összefüggő epizódok magyarázzák meg. Ezekben van a történeti regény írójának forrásidézéseket helyettesítő valódi önigazolása. A sok mellékeseménynek, mellékszemélynek olyan tarkaságban s mégis olyan határozott jellemmel bíró képben kell összefolynia, mint a természeti tájképek távlati panorámáinak. Ebben a jól megszerkesztett s arányosan kidolgozott háttérben van a történeti regénynek igazi korrajzolója.

A történeti regény problémája azonban nemcsak regénytechnikai probléma. Jósika Miklós („*Regény és regényítészet*” c. könyvében) idevonatkozólag így írt: „Most az oly regény, melyből semmit vagy épen rosszat tanulnak, nem regény többé, hanem tűzbe való firka. Az olvasónak tudnia kell, hogy minő tanokat lehet mint végeredményt munkájából levonni... Történelmi regényekben alig követhet el valaki gonoszabb hibát, mint aki szándékos vagy szándéktalan ferdítése által a történelmet főértékétől, tanulságot magokban foglaló eseményeitől fosztja meg. Amit Jósika talán tulságosan nyersen jelölt itt meg, az tulajdonképpen nem egyéb azon kérdés fölvetésénél, hogy vajjon

mindaz, ami a világon történt vagy történik, teljesen véletlenül történt-e avagy a véletlennél hatalmasabb erőnek céltudatos szándéka volt. A történeti regényírónak ezzel a kérdéssel minden kertelés nélkül szembe kell néznie, mert egészen másképen kell regényét megírnia, ha azt a nézetet fogadja el, miszerint mindaz, ami történik, pusztán az emberek csinálmánya s megint másként kell írnia, ha azt hiszi, hogy az egyes emberi történések mögött ott van a sorsnak végzetszerűsége, a mindent magával ragadó szörnyű vihar, mely úgy játszik az egyes emberek, egyes népek vagy egyes korszakok életével, mint a szél az ágról lesodort falevéllal. Más dolog urrá tenni az embert sorsa felett s megint más a történelemben Istennek vagy a végzetnek elhatározásait látni. Jól értsük meg, hogy amiről itt szó van, az nem a szabadakarat problémája, hanem annál sokkal nagyobb dolog. Azt, hogy akaratunk, illetőleg elhatározó képességünk szabad-e vagy nem, az dönti el, hogy értelmünknek működését determinálja-e valaminő velünk született vagy pedig később általunk megszerzett terheltség? Ezt kétségtelenül tudnia kell a történeti regényírónak is, mert hiszen az egyes ember cselekedeteinek motivuma innen ered. Azonban a regény egész cselekményének menetére az egyes ember akaratának szabad vagy determinált állapota nincsen befolyással. Lehet ugyanannyi determinált, mint indeterminált. S megtörténhet, hogy azok, kik teljesen egészséges és ennélfogva szabadelhatározásra kész lelkiületiek, épen azt fogják tenni, amit a determináltak. Ez esetben önkényt megszűnik a szabadakarat kérdésének fontossága a regényíró számára. Amiről itt szó van, az egészen más dolog. Gróf Tisza István egy kevésbé ismert dolgozatában (*Barras emlékiratai* ismertetésének végén) ezeket írta: „Az emberiség sorsát nem pusztá véletlen intézi. Egyes, a történelmi kapcsolatból kiszakított események látszhatnak olykor a véletlen játéknak; de tekintsük őket a magok benső összefüggésében s megilletődve fogjuk az emberiség sorsát intéző bölcs gondviselés ujjának nyomát fölismerni azokban. Nem vak sors szeszélye hányja az emberiség hajóját cél és rendszer nélkül ide s tova, egy bölcs kéz vezeteti azt megpróbáltatások, szenvedések, vérontások sziklái és zátonyai között mindig tovább magasztos rendeltetése felé. Kicsinyek és nagyok, gyengék és erősek, egyesek és nemzetek öntudatlan eszközök az ő kezében.”

Állítsuk e felfogással szembe, a világirodalom egyik legna-

gyobb történeti regény írójának, gr. Tolstoj Leónak felfogását (a „*Háború és béke*” utószavából): „A tudomány nem ösmeri el a régieknek azt a felfogását, hogy az Istenség közvetlen részt vesz az emberiség dolgaiban... Hogy miért zajlik le egy-egy háború vagy forradalom, azt nem tudjuk; csak azt tudjuk, hogy úgy az egyik, mint a másik cselekvés végrehajtására az emberek bizonyos csoportba tömörülnek, amelyben valamennyien részt vesznek; és azt mondjuk, hogy ez így van, mert másként nem képzelhető s mert ez törvény. A történelem törvényeinek a megösmérése céljából pedig teljesen meg kell változtatnunk buvárkodásunk tárgyát, békét kell hagynunk a cároknak, a minisztereknek és a tábornokoknak s azokat a hasonnemű és végtelenül kis elemeket kell vizsgálnunk, amelyek a törvényeket irányítják. Hogy ezen az úton egy ember mennyire viheti a történelem törvényeinek a megösmérését, azt senki meg nem mondhatja: az azonban nyilvánvaló, hogy csak ezen az úton van meg a lehetősége annak, hogy a történelem törvényeit ellessük.” Tolstoj szerint nem nagy eszmék, nem nagy emberek csinálják a történelmet, hanem csinálódik az önmagától. Az emberiségen koronként láz vesz erőt, mi megzavarja addigi életének nyugodt, csöndes menetét. Az emberek elkezdenek idegesen kapkodni; olyan dolgokon törik fejüket, miket azelőtt örületnek tartottak volna. Szaladgálnak, mint megzavart hangyaboly gyűlnek össze vagy oszlnak szét, nyomukban mindenütt vért és pusztulást hagyva hátra. „A forradalmat is, Napoleont is — mondja Tolstoj, az emberi akaratok összessége hozta létre s csakis ezeknek az akaratoknak az összessége türte meg vagy semmisítette meg őket.” Az emberiségnek e koronként előálló lázas állapotát nem tudjuk semmiféle okra visszavezetni. „Ezekre a jelenségekre az ok fogalma nem alkalmazható.” A fatum titkos hatalma működik itt; s a legtöbb, mit az ember itt megtudhat, az, hogy *meglátja* minden kis sóhajtásban, minden szellő lebbenésben az örökkévalóság viharának léglengését. A történelem s következőleg a történeti regény is ennek a fatumnak, a kifürkészhetetlen sorsnak a bemutatása. Hogy ezzel a felfogással is lehet nagyszerű történeti regényt írni, azt a „*Háború és béke*” vagy „*Karenina Anna*”, illetőleg Tolstojnak egész írói munkássága bizonyítja.

Említsük még végül Jókainak felfogását. Jókai az *Egy az Isten*-hez csatolt jegyzeteket a következő kijelentéssel vezette be: „Magam is éreztem, hogy jelen regényemnek tárgya annyira

ismeretlen a jelen közönség előtt s a korszak eseményei, melyben az játszik, annyira határosak már a meséssel, hogy némi igazolással tartozom az elbeszélés valószínűségének. Azért hoztam fel tehát csupán az igazoló adatokat, mert éreztem, hogy regényemnek erkölcsi iránya halomra dönthető lenne, ha csak egyet is azok közül a végzetes gondolatok közül, mint az igazzal ellenkezőt lehetne bemutatni. Igazolnom kellett, hogy mindazokat nem a véletlen, nem a vakeset, de valóban egymással küzdött erkölcsi ellentétek következetes harca idézte elő; mely erkölcsi tusa érezhető volt a családi tűzhely magányától elkezdve egész a csatatérig s kiterjedt a kormányzat magaslatáig, mindenütt követelte áldozatait, romokat hagyott emlékül maga után s végződött az egyik fél teljes és ismételt bukásával: s amely bukás annál nagyobb volt, mert a hatalom korlátlan birtokában levő eszme vezetőit rántotta le a porba.” Hibás dolog tehát — miként ezt Gyulai Pálnak kritikai iskolája tette — azon szempontból mondani Jókainak regény-költészetéről végső ítéletet, hogy a realizmus („a történeti hűség”) mennyiben érvényesül benne. Jókai költészete a történeti, — illetőleg általában a regény-költészetben egészen önálló és saját egyéni jellemmel bíró típus, amit önmagából lehet és kell megérteni. Hogy ilyen felfogással mit lehet alkotni, azt Jókain kívül Gárdonyi Gézának és Herczeg Ferencnek történeti regény-költészete mutatja.

Talán nem szükséges még tovább részletezni mondani-valónkat. A jóakarátú olvasó ennyiből is megérthette, hogy minő igények azok, amelyeket az egyetememes irodalom mai színvonalán a történeti regénnyel szemben támasztanunk lehet és támasztanunk kell. Hogy íróink ily nagy igényeket ki tudnak-é elégíteni, az az igények jogosultságát nem teheti vitássá. Ha hisszük, hogy a magyar szépirodalom ma is versenyképes, akkor igenis jogunk van megkivánni íróinktól, hogy műalkotásaikkal ne szállítsák le szépirodalmunknak általánosan elismert magas színvonalát. Jóleső érzéssel tesszük hozzá, hogy ettől — nagy általánosságban szólván — félni nincs is okunk. Tehetségben, törekvésben s nagy reményekre feljogosító *kísérletekben* nincs hiány. Hísszük, hogy a teljes siker sem fog soká váratni magára. Csak, sem az írók, sem az olvasók ne elégedjenek meg közepes írásokkal. A magyar szépirodalom multja drága és nagy örökség: a nagy igényekhez történeti jogunk van!

Dr. Borbély István.

A TUDOMÁNYOK SZEMLÉJE.

SZENT FERENC RENDJÉNEK TÖRTÉNETE MAGYAR- ORSZÁGON 1711-ig.

A Forster-Scitovszky-díjjal jutalmazott pályamunka. Irta dr. Karácsonyi János, a Magyar Tud. Akadémia rendes tanára. Kiadva dr. Várady L. Árpád kalocsai- és bácsi érsek támogatásával. Alapár 25 korona. Budapest, 1923, a Magyar Tud. Akadémia kiadása. 8-r. 563 oldal.

Karácsonyi János dr. történetünk egyik legalaposabb kutatója és ismerőse. Ez lebegett a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának szeme előtt, amidőn 1906 márc. 25-én a Magyar Tudományos Akadémia elé azt a javaslatot terjesztette, hogy a Forster-Scitovszky-alapítvány 1905—1914. évi kamatait „Szent-Ferenc-rend története Magyarországon 1711-ig” című munka megírására fordítsa és a munka megírásával Karácsonyi Jánost bizza meg, aki akkor még budapesti egyetemi tanár volt.

A műnek 1914-re kellett volna elkészülnie, de a reánk szakadt nagy világháború ezt megakasztotta. Csak 1921 július 19-én tudta a tudós szerző munkáját az Akadémiának bemutatni, de annak kiadására már nem vállalkozhatott. Az Akadémia is megakadt, mindaddig, míg Várady kalocsai érsek fejedelmi ajándéka az Akadémia anyagi nehézségein nem segített. Ezt mondja el dr. Karácsonyi az *Előszóban* (3—5. o.), egyben jelezve főbb forrásmunkáit is.

A *Bevezetésben* (6—10. o.) megadja a szerző az egész műnek a tervezetét. Több kötetre tervezte, egy-egy kötet több könyvből (összesen 11) áll, egy-egy könyv az illető ferencrendű tartomány általános történetét tárgyalja több szakaszban 1711-ig, azután az egyes kolostorok történetét ismerteti.

Az előtünk fekvő *I. kötet* 1. a marianus ferencrendűek (12—301), 2. a salvatorianus ferencrendűek (305—531) tartományáról szól. De amíg a marianusok egyes kolostorait is fel-

sorolja (143—301), a salvatorianusok kolostorainak már nem jutott hely e kötetben.

Az első kötetet bőséges *névmutató* (535—562) és a sajtóhibák jegyzéke (563) zárja be.

Kezdi a marianusok rendtartományával (Provincia S. Mariae), mert időrendben ezek az elsők, kik Magyarország területére lépnek (1229).

Tárgyalásának menete, hogy végigvezet egy-egy korszak hullámzásán, amellyel emelkedik, süllyed, terjed, hanyatlak a rendtartomány is, melynek kormányrúdját a provinciálisok tartják a kezükben és ezek egyénisége szab irányt, jelent haladást, hanyatlást. A provinciálisok körül csoportosul a történet, mely rendszeresen a közgyűléseken kapja meg alapvonalait. A közgyűléseken intézik el a személyi ügyeket, küldik szét a szerzetesseket, szabják meg a teendőket, beszélnek meg a szabályokat, anyagi ügyeket, számolnak be az örvendetes, a szomorú dolgokról, dicsérnek, büntetnek. Egyik-másik közgyűlés a legfontosabban, még talán az óráról is értesít, ami a szerző bámulatos szorgalma és kitartása mellett szól, amellyel, amint az Előszóban maga is megmondja, annyi éven át járva-elve, kutatva házról-házra, gyűjtötte az adatokat.

A marianusok nem szereznek neki annyi örömet, mint a salvatorianusok. Mintha a hang is lelkeőbb volna ott, a kötet második részében!

Pedig milyen szépen indultak a marianusok!

Amikor Szent-Ferenc a „nagy káptalan”-ban 1217-ben öt részre osztja testvérei számára a világot, egy kis csapat Horvátország vadonjain át iparkodik 1218-ban Magyarországra. Véresre verik, meztelenre vetköztetik, kergetik őket vissza a vad népek. Háromszor kísérik meg, mindhiába. Ezután megpróbálják a nagy Duna mentén, a nagy kereskedelmi úton. A németországi provinciális küldi őket, hiszen az ország, főképp a városok népe többnyelvű, a többi között német és vallon is volt. 1229-ben jönnek, szerények, kevés köztük a pap, iparosok, csak kicsi ház kell nekik, hogy megvessék lábukat. Gyorsan is szaporodnak. 4—5 év alatt már öt házuk van. II. András reájuk szorul, mikor békülni akar; leánya, Erzsébet szentté avatása is becsületet hoz ruhájuknak, eljutnak Pécsig, a Szerémségbe és 1238-ban már elválnak a német-olasz provinciától és megalakul a Provincia Hungariae (1229—1238).

A tatárjárás alatt és után valóságos őrzőangyalai a feldúlt

országnak. IV. Béla megtartja őket mindvégig bizalmában, országos dolgokban követségre használja őket, egyházukban akar pihenni Esztergomban, ők is megbecsülik a királyt, még a provinciális pecsétjébe is felveszik a képét. A király példájára számos jobbmódú főúr vagy város is meghívja őket. Pereknél, kibéküléseknél (IV. Béla—V. István) ők a tanúk, a megzavart rend visszaállításán ők fáradoznak. De legnagyobb tettük, hogy magukra vállalták az akkor még sátrak alatt tanyázó kúnok megtérítését. Perzsiáig is eljutnak. Ott hal vértanúhalált Szász Gellérttel együtt István magyar testvér 1284-ben. Az ötödik provinciális, Péter (1260—1272) már magyar, Antal testvér pedig 1292-ben csanádi püspök lesz.

Virágkora a marianusoknak az 1301—1382 közti idő. Az 1316-iki összeírás szerint már nyolc örségbe voltak osztva, köztük az erdélyi a szászsebesi, nagyszzebeni, marosvásárhelyi és besztercei házzal. I. Károly 1334-ben Vasvári Videt nyitrai püspökké teszi, Nagy Lajosnak Laczkfy Dénes testvér a nevelője, a király IV. Béla mellett Esztergomban akar pihenni a testvéreknél, Dénes kalocsai érsek lesz, Krimben 1334-ben hitéért vérét ontja Várad István és Domonkos testvér. Magyar Illés testvér Özbek fiának Csinibégnek kegyébe jut. Főurak, az agg királyné őket akarják gyóntatóknak. 1379-ben már 10 örség van és a házaik száma 50-re emelkedik.

De az 1382—1440. már a lanyhulás ideje. Új, nagyobb dolgokra nem vállalkoznak, annál inkább veszekednek szerzett jogaik és jövedelmeik körül. Sőt már az egyes tagok is keresnek és nyerneik maguk számára kitüntetést, kiváltságos, befolyásos helyet pápától, királytól, főuraktól. Ez időben lángol fel ismét a harc köztük és a világi papság között: sértett érdekek, hiúság, irigység, kölcsönös üldözés veri fel a plébániák és kolostorok csendjét, püspökök, érsekek, királyok, pápák szólnak pro et contra. A marianusok ellanyhulása maga után vont az egyházi és világi főuraknak elhidegülését, hozzájárultak a baj tetőzéséhez az országban dúló belviszályok és ami alapjában rendítette meg a marianus provinciát: a szigorú ferencrendűeknek, a salvatorianusoknak pártolása és elterjedése.

És ezzel megindult a bomlás. Hiába a hatalmas Igali Fábiánnak korszakalkotó reformja 1454-ben, majd Segödsi Lukács erőfeszítése 1508-ban. Az új szabályzatok (61. o. és 79—81. o.) megdöböntő képét nyújtják a hanyatlásnak, amikor még tömlöcöket is kellett csináltatni a kolostorokban, még

pedig úgy, hogy békók is legyenek benne a nyakas szerzetesek számára. A szegénység fogalma majdnem teljesen kiveszett. Caesarini Julián bíboros is meggyőződött arról, „hogy a török hatalom ellen vivendő élet-halál harcban a ker. vallás védelmére sokkal alkalmasabbak a teljesen szegény salvatorianusok, mint az elkényelmesedett marianusok.” Hunyadi János, Széchy Dénes prímás elfordultak tőlük. Ujlaky Miklós vajda panaszt emel ellenük Rómában. I. Mátyás haragja mind nagyobb lesz: országgyűlés is tesz panaszt, pápai legátusok is, püspökök is. A vége, hogy X. Leo pápa megparancsolja 1517-ben, hogy a marianusok is vegyék át a szigorú ferencrendiek, a salvatorianusok szabályait és nevezzék magukat „szigorú ferernrendűek”-nek, „de observantia.” Ezzel megszűnt a kettő között a különbség, de nem — a harc, mely most a körül indult meg, hogy kik, hol, melyik kolostorban foglaljanak helyet és merre terjeszkedjenek. A területi szétválasztás másfél-százados vitájának véget akart vetni Lazari Antal a teljes hatalmú biztos, a még ma is híres decretum Lazarianum kiadásával 1689-ben. De azért három év múlva Rómában, 1716-ban Nagyszombatban kimondják újból és ismétljen, hogy a Lazari-döntvény fentartandó, az az ellen támadók mint békezavarók büntetendők és mind a két csoport örök hallgatásra köteleztetik...

Új életet kezdhettek volna ezek után a marianusok, ha egyszerre három oldalról nem zúdult volna reájuk a veszedelem: a török hódítás, a hitújítás és az országnak 2—3 részre való szakadása. 1533-ban kolostoraik száma 37, „dispergimur et mactamur”, kiált fel Miklai Mátyás provinciális; 1606-ban már csak 4 házuk van. De 1711 táján már „Budapesttől—Pozsonyig 16 konventben és 6 székházban áldották az Urat... szegénységben... egyszerűségben...” és 60 év alatt, (1640—1700) 15.450 lelket mentettek meg és nyújtottak vigasztalást és tanítást...

Az I. könyv második része a marianusok egyes kolostorainak történetét adja. E kolostorok: Aracs, Bács, Bánmonostora, Beczkó, Beregszász, *Besztercze*, Boldogasszony, Búcsúszentlászló, Buda, Csejte, Charavilla, Debrecen, Eger, Eng, Esztergom, Érsekújvár, Falkos, Fejérvár, Gorbonak, Kassa, Keszthely, Kismarton, Kosztajnicza, Komárom, Körös, Kőszeg, Krapina, Léka, Lipcse (Zólyom), Lippa, Lőcse, Ludbrég, Malaczka, Margitsziget, *Marosvásárhely*, Mezőtelegd, Nagyolasz,

Nagyszeben, Nagyszombat, Nagyvárad, Nekcse, Németujvár, Nyitra, Ó-Buda, Ormosd, Pápa, Pest, Pécs, Pókfalva, Pozsegarvár, Pozsony, Pruszka, Rednek, Remetincz, Sárospatak, Segösd, Sopron, Sümeg, Szatmár, *Szászváros*, Szávaasztendemeter, Szeged, Szeglak, Szemenye, Szencse, Szentantal, Szenternye, Szentkatalin, Szerémújlak, Szécsény, Szombathely, Tadvá, Trencsén, Varannó, Varasd, Verőcze, Veszprém, Zágráb és Zimony. A legtöbb már csak a múlté. De Karácsonyi méltó, maradandó emléket állít nekik. (143—301. o.)

A II. könyv a salvatorianus ferencrendűek tartományának általános történetét adja 1339-től 1711-ig (305—531. o.)

A salvatorianusok eredetileg Bosznia bogumil, vagy pataria-hitű népének megtérítésére jöttek, miután a domokosrendűek ez áldatlan munkát (1233—1280) abba hagyták. Többszöri meggyújtás kísérlet után 1339-ben a ferencrendűek generálisa maga jött Visegrádra a királyi udvarba és megbeszélvén az ügyet, okt. 5-én új rendtartományt alapított, melyet egyenesen a generális alá rendelt és maga helyett vikáriust (nem provinciálist!) nevezett ki. A bosnyákok ez egész rendtartományával Karácsonyi nem foglalkozik, csak a Száván innen történeteket mondja el, mivel a többi rész működését Jelich már megírta.

Mikor 1365-ben Nagy Lajos a bolgár bánágot megalapítja, a bosnyák vikáriustól testvéreket kér. 50—60 nap alatt a nyolc szerzetes 200.000 embert térít meg, amit, hogy senki kétségbe ne vonjon, a király külön jegyzőkönyvre vétet. A király még több szerzetest kér, kap is, de Vlajkó havaselyi vajda és az ő görögkeleti papjai a hősiessen hitüket valló szerzeteseket kiirtják és ezzel Bolgárország elvesz (1369). Elhullott vérük kegyelme pár ezer hívőt napjainkig táplál.

Nagy Lajos most már az Alduna mentére, a Temes közére és Havaselyére küldi őket az oda beköltözött oláh (románok) és bolgár szkizmatikusok megtérítésére. A ferencrendiek megtanulták a lakosok nyelvét és glagolita szertartását, amivel teljesen megnyerték bizalmukat. Az 1384-iki összeírás szerint már jól kiépített szervezettel találkozunk. A tartomány két őrségre oszlik, különválik, felveszi Frinci Pál (Paulocio) fegyelmét, a szegénységet szigorubban tartja meg, (observare, observans), ingatlant, állandó jövedelmi forrást nem bírhat, hanem csak kézimunkából és adományokból fognak élni.

Újelnevezést is kapott: hogy megkülönböztessék a maria-

nusoktól, a magyarok *cseribarátoknak* hívták, ruhájuk után, mert cseri szláv szó és szürkét jelent. A régiek fekete kámzsát hordottak. A baseli zsinat megadta nekik a jogot, hogy vikáriusukat választhassák. V. Miklós pápa 1448. febr. 10-én végleg megállapította az új rendtartomány határait, még pedig a Száva folyótól a Kárpátokig. Kelet felé pedig egész a Tatar (Fekete) tengerig. 1523-ig „familia Fratrum Minorum de observantia” volt a nevük. Mivel pedig címerükbe az Üdvözítő (Salvator) kinszenvedésének jeleit vették, ők magukat salvatorianusoknak nevezték. 1517-ben Rómában a vikárius nevet is eltörölték és azóta az előljáró „minister provincialis”-nak nevezte magát, a „rendtartomány szolgálója” lett.

Megható, hogyan viszi „a rend szolgálója” következetesen rendtársait — ellentétben a marianusok lezüllésével — a tökéletesség útján mindinkább előre. Főképp kimagaslanak Laskai Osvát (1497), majd Dézsi Balázs (1515), Patai Tamás (1546). A Rómából küldött biztosok ércbe és kőbe vésett nagy jellemek. Bámulatos Márkai Jakab szereplése a husszitákkal szemben. A szígorú ferencrendű szerzetesek híres négy oszlopának (Szent Bernardin, Kapisztrán Szt. János, Ferteani Albert és ő) egyike volt. Kapisztranoi Szt. Jánosról ismeretes, mit köszönhetett neki az ország. Büszkék is voltak a salvatorianusok reá és az idők folyamán mindent elkövettek, hogy szentté avassák. Szellemében mindjobban szigorították a szegénységet, az engedelmességnek pedig sokszor megrázó példáit adták. Növendékeik nevelésére mind nagyobb gondot fordítottak, a hittudományok művelése terén sokat és nagyot alkottak. Laskai Osvát idejében jelenik meg első nyomtatott könyvük: a *Biga salutis*. Híres iskoláik a gyöngyösi, szakolcai, galgóczi. Idegen tanerőket hoznak, növendékeik színe-javát idegenbe küldik, vannak teljesen kiépített gimnáziumaik. 1688-ban a kassai hittudományi iskolájuk „másodfokú”, majd „elsőfokú” egyetemmé lett. Az ige hirdetés és vallásos egyesületek szervezése terén valóságos lángoló lelkű apastolok! Csak végig kell olvasni azt az összefoglalást ott az 523—532 oldalon. Valóságos himnusz.

De szeretik is őket és egymásután építik számukra a kolostorokat. Főképp Zsigmond király, Hunyadi János (tövisi, csiksomlyói kolostor) Mátyás király (kolozsvári kolostor) Beatrix, még a szerb despota, Brankovics György is (nagybányai kolostor). 1475-ben a közgyűlésen már 10 örségre oszlanak, köztük a harmadik Erdély, melyhez Tövis, Fejéregyháza, Felfalu (Szász-

régen mellett), Marosvásárhely, Csiksomlyó, Vajdahunyad, Hátszeg, Báka (Bacau Moldvában) tartozik. 1517-ben 70 kolostorban 1500 szerzetes testvér működik. A legnagyobb az erdélyi őrség volt, most már Medgyessel, Brassóval, Kolozsvárral és Teregovisttal kibővülve. Különösen nagy hatással volt a rendre, mikor Tomory Pál, a híres hadvezér is közéjük lépett.

Működésük körébe vonták a görögkeleti kisoroszok, törökök-szlávok, csehek, tótok, szlovének (vendek), Moldva megterítését.

További fejlődésüket megakasztotta a török. Bakócz Tamás őket szólítja fel a keresztes hadjárat kihirdetésére (Dézsi Balázs Budán 1514. IV. 9.), miből nagy veszedelem származik, mert Dózsa György lázadói ellenük is fordulnak. Az 1526. év szörnyű pusztítást vitt végbe soraikban. A szegény ferenczrendűek 1526 június 20-án odaadták minden értékesebb tárgyaikat, nevezetesen Szent Gellértnek ezüst koporsóját a pesti kolostorból, 630 forintot régi pénzben, amit Capistrano Szent-János szentté avatásának költségeire egybegyűjtöttek, odaadták azt az 500 arany forintot is, amit még Ujlaky Lőrinc ugyane célra nekik hagyott. De mi volt mindez a többi nemtörődömségével szemben. A mohácsi csatavesztés után azután a romboló ár elsodort mindent. A kolostorok felégetésén, az ingóságok elrablásán kívül mi kár volt emberéletben! Már az 1510. évi pestis 386-ot vitt el közülük. A magyaroknak két pártra szakadása következte: beállott belső háború és belső szakadás: a vallási szétválás megtette a többiét. Mit kellett szenvedniök azért, hogy Zapolyai János mellé állottak és seregében szolgálatot vállaltak! És 1532-ben jött a harmadik török pusztítás. Azután a bosszú, hogy Gritti ellen szónokoltak. Végül a vallási villongások és egymás ellen szórt sok rágalom „csufoló nóta és hazug gúnyírat”, Fráter György halála, elpártolás stb. stb. „Hogy a Boldogságos Szűz védelme alatt megmaradjanak, kimondották, hogy minden nagy mise után elmondják a karéneket”, mise alatt a „Védelmet” kezdetű imádságot. Hogy küzdenek a közgyűléseken a fegyelem és szegénység meglazulása ellen! Jött azután a legborzasztóbb év: 1556. A pártoskodások lerombolták mindazt, amit Erdélyben és Tiszántúl századok kegyelete megteremtett. Az udvarhelyi bíró pld. (1599) felbujtogatja a más vallásuakat, rábirja az asszonyokat, hogy az átvett kolostor elé menjenek és ott egész éjjel trágár dalokat énekeljenek és így kiüldözzék őket. Székely Mózes katonái

lemészárolják őket. Bocskay hadai nem tűrik őket. 1610-ben már az országon kívül Hradistyére húzódnak meg, de ott is elsősorban „a háborúk, a zaklatások és a megélhetés miatt nem annyira elhanyagolt, mint inkább félretett szerzetesi szabályok, különösen pedig a szegénység megtartása fölött tanácskoztak és hoztak határozatokat. Sőt 1629-ben még jobban megszigorították szabályaikat és azért magukat nem „regularis observantiae”, hanem „strictioris observantiae”, tehát javított Ferencrendűeknek nevezték el.

Érdekes szívós küzdelmük Erdélyért, főleg Csiksomlyóért, melyet egyidőre az 1628-ban Erdélybe költözött bosnyák barátok ragadtak ki kezükből. Pótolták magukat Szárhegygel (1646-ig).

A svédhadak miatt is nagy volt az aggodalom, de még inkább I. Rákóczi György közeledése miatt. És méltán. 1644. június 21-én Rákóczi egy rablócsapata iszonyú dolgokat művelt az Eperjes mellett fekvő sebesi kolostorban. Szörnyű kincs-szomjuknak esett áldozatul rémes kínzások közepette Körmendi Miklós. És így pusztítottak Szendrő és Fülek körül másfél évig. A háború nyomán azután fellép a szörnyű pestis, először Gyöngyösön 1644-ben, azután 1655-ben Kecskeméten és Szécsényben.

1672-ben az Erdélybe és a török hódoltságba menekülő bujdosó magyaroktól szenvedtek sokat a salvatoriánusok, „a királlyal egyvallásúak”. A nagyszöllősi csak a csalán közé rejtőzködve menekülnek meg a feléjük szurkáló hosszú lándzsáktól. Az összevert Lippai Kis Lukácsot parasztemberek teszik szekerre és faágakkal letakarva viszik Beregszászra. Futnak a homonnai testvérek is. Szokol Paulint, a helyettes guardiant a jégveremből huzzák ki és hurcolják végig fél országon. Kisszeben luth. lakosai Szaladint hurcolják kínpadra, a szendrői kolostort 1500 kuruc rohanja meg, de a ferenciek inkább meghalnak, de hitüket meg nem tagadják. Kecskeméten elhurcolják az atyákat. Még a híres pozsonyi itéletért is, melyet a prot. prédikátorok ellen hoztak, nekik kellett szenvedni, még a török hódoltságban is.

E mellett küzdeniök kell saját kebelükön belül a tót és cseh tagokkal, kik el akartak szakadni és az északnyugati kolostorokból külön tót és cseh provinciát akartak alkotni.

De eréllyel megtartották a hegemoniát, megőrizték szellemüket és minden csapás dacára mindjobban igyekeztek csoportjuk működését kiterjeszteni.

I. Rákóczi Ferenc halála után özvegye Zrinyi Ilona lett a salvatoriánusok nagy patronája, jó hasznát is vették, főleg, mikor Tököly egész keleti Magyarországot hatalmába kerítette. A nagy visszavonuláskor is Munkács várába szorult Bárkányi.

Az 1687. esztendő meghozta Északkeleti Magyarország teljes felszabadulását, de egyben azt a nagy vizályt is, hová kerüljenek a törököktől visszafoglalt kolostorok! Lazari megvonta 1689-ben a határvonalat Szakolcza, Galgócz és Vác irányában és kihirdette, hogy az ettől délre eső kolostorok a mariánusoké, az északra és keletre esők pedig a salvatoriánusoké. De hogy mennyire fájt a salvatoriánusoknak az ítélet, eléggé megvilágítja, hogy Kecskeméti az ítélet kihirdetésekor térdrehullott Lazari előtt és úgy kérte az ítélet megváltoztatását, de Lazari azt válaszolta: „Atyám, ne a térdedet, hanem a lelkedet hajtsd meg az ítélet előtt...” Magyar szempontból is szerencsétlen volt a döntés, mert az eltótosodás veszélyének lettek kitéve, de iparkodtak a csapást kiheverni és új kolostorokkal a magyarok túlsúlyát biztosítani.

Az utolsó tűzpróbát a spanyol örökösödési háború következtében kellett még kiállaniuk a salvatoriánusoknak. A mindjobban hátraszoruló Rákóczi-hadak útjukban kiméretlenül söpörtek el mindent. De már 1710-ben Körmöczbányán gyűléseznek a salvatoriánusok, hogy a rendtartomány háborus bajait orvosolják, szabályaikat újra érvényre juttassák. Így kezdődik az ő békésebb, csendesebb új időszakuk, mely 1780-ig tartott.

És ezzel az Egyezeréj Aladinjaként felhoztam a kincsek barlangjából, Karácsonyi hatalmas munkájából, amennyit csak elbírtam. Kissé megzavart, hogy a 12. íven a lapszámozás (117—132 helyett 177—192 olvasandó!) el van véve, a Névmutató sem pontos (pl.: Gyulafehérvár, Kolozsvár!).

De mi ez ilyen páratlan gonddal készült terjedelmes munkánál! Csak azt sajnálom, hogy csak az első kötet látott napvilágot és hogy a nagy drágaság miatt (480 leu!) csak kevés lehet abban a szerencsés helyzetben, hogy ezt az első kötetet is könyvtárába tegye!

Még kiadásra vár a Stephanita, Ladislaita, bosnyák, horvát, minorita, kapucinus ferencrendű tartományok, a magyarországi Klára-szűzek, beginák története, azután a XI. könyv: A magyarországi ferencrendűek működése az irodalom, építészet és művészet terén.

Dr. Hirschler József.

1918-ÓTA ERDÉLYBEN MEGJELENT MAGYAR NYELVŰ EREDETI TÖRTÉNETI MŰVEK.

Az erdélyi történetírás nagy nehézségekkel küzdődik. Egyrészt a komoly kutatók száma nagyon megcsappant, másrészt — mint minden tudományos műnél — kiadó nem akad. Lehet, hogy kéziratban az asztalfiókokban több értékes munka hever, nyomtatásban azonban 1918-óta csak néhány önálló történeti mű látott napvilágot. A kiadók arra hivatkoznak, hogy a komoly történelmi munkának nincs elég olvasója. S e kijelentéssel a kiadásra vonatkozó tárgyalásoknak vége. Pedig a dolgot meg is lehet fordítani. Hogyan legyen a történelem iránt érdeklődő olvasó közönség, ha újabb és újabb művek kiadásával benne a történelem iránt való érdeklődést nem nevelik? Hogyan szeresse meg Erdély történelmét, ha megfelelő kézi könyv sincs, amely Erdély multját népszerűen összefoglalná? Hogy növekedjék a történelmi érzék, ha a történetírás pang?

Kétségtelen, hogy az írónak az olvasókhöz is alkalmazkodnia kell. A tanult magyar emberek száma csökkenőben van, a kevésbbé tanultabbak hozzáértését is figyelembe kell tehát vennie az írónak. Száraz adatokkal telt történelmi könyvnek ma tényleg kevés olvasója lehet. A tanultak között is sok van, aki nehéz munkával, sokszor még súlyos mellékfoglalkozással eltöltött nap után fárasztó történelmi munkát nem kíván. Az írónak e szerint arra is kell ügyelni, hogy munkája legyen népies, tárgya legyen érdekes.

Nagy akadálya a történetírásnak az is, hogy az író anyagi kárpótlásra nem igen tarthat számot. Talán évekig tartó fáradozásáért semmi anyagi ellenérték sem kecsegteti. Pedig a nehéz megélhetési viszonyok között tisztán önzetlenségből munkálkodni nem könnyű dolog.

A történetírás terén javulás csak akkor lesz, ha író és kiadó a tudományért egyaránt áldozatot hoznak. Az író azzal,

hogy minimális anyagi kárpótlással is megelégszik, a kiadó azzal, hogy az író munkáját is fizeti, a forgalomba kerülő könyveket meg nem egy év alatt akarja eladni. Így bizonyára értékes történelmi művek jönnek létre, amelyek a történelem iránt való érdeklődést egyre jobban erősítik.

Az önálló történelmi művek között elsőnek jelent meg Dr. Bíró Vencel munkája: *Erdély követei a portán* (1921). Ezt követték Dr. Tóth György művei: *Az unitárius egyház rendszabályai* (1922) és *Az unitárius egyház szervezete*. Továbbá Dr. Temesváry Jánostól: *Erdély középkori püspökei* (1922). Végül Dr. Boros D. Fortunáttól: *A csiksomlyói harminckét confrater* (1923).

Az első művek írói munkáiknak egyben Maecenásai is voltak, Temesváry munkáját az erdélyi róm. kath. Status adta ki, Borosét az erdélyi szt. Ferenc-rend. Az egyes művek bővebb ismertetését a következőkben adjuk:

1. *Dr. Bíró Vencel: Erdély követei a portán*. Cluj—Kolozsvár, 1921. 8° 149. l. A Minerva műintézet nyomása. 10 képpel és egy színes linoleum metszettel.

A munkáról sok ismertetés jelent meg. Az ismertetők között sorrendben legutolsó s egyben legtekintélyesebb Dr. Lukinich Imre egyetemi tanár, aki Erdély történelmének legjelesebb írói közé tartozik. Ismertetése a *Századokban* (1923. 165. l.) jelent meg:

„Szerző” — írja Lukinich — az erdélyi történet legszorgalmasabb művelőinek egyike. Idevágó műveiről folyóiratunk több ízben megemlékezett s szerző hivatottságát s dolgozatainak tudományos értékét méltánnyal emelte ki. E művek nem levéltári kutatások eredményei, de igen hasznos összefoglalásai az eddigi levéltári kutatásoknak, ilyenekre szükségünk van, hogy megítélhessük a korábbi kutatómunka irányait és méreteit, megállapíthassunk bizonyos eredményeket, esetleg hiányokat s ezzel mintegy programot adjunk a jövő kutatóknak. Bíró Vencel könyve az erdélyi diplomácia egyik, talán legérdekesebb fejezetét tárgyalja.

Mióta Erdély függő viszonyba jutott a portával, a diplomáciai érintkezés közöttük intézményes jelleget öltött. Viszonyukat az athnamék csak nagy általánosságban szabályozták s így a diplomáciai érintkezés a gyakorlatban az eleven élet s a belső és külső politikai viszonyok időleges alakulásai szerint igazodott. Bíró könyve e diplomáciai érintkezés külső

történetét, jobban mondva, technikáját adja elő; lelkiismeretesen összegyűjti a követküldés, a Konstantinápolyba való utazás, a portán, vagy a nagyvezér táborában való tartózkodás minden mozzanatát és szemléltető képet nyújt a nehézségekről s gyakran nem kicsinylendő veszedelmekről is, melyekkel egy-egy követi megbízatás járt. Különösen érdekesek azok a fejezetek, melyekben a portai ügyvivők, az u. n. kapitihák, továbbá a török tolmácsok, diákok tevékenységéről s általában az erdélyi házban folyt, gyakran nélkülözésekkel teljes életükről ad színes képet; szerző méltán magasztalja őket, mint a kötelességérzet és a hazaszeretet mintaképeit. Szerző végül időrendi egymásutánban összeállította (1543-tól 1688-ig, illetőleg 1690-ig) a Konstantinápolyba küldött fő- és rendkívüli követek, nemkülönben az állandó portai ügyvivők és végül a tolmácsok, diákok s egyéb alkalmazottaik névsorát, mely névsor itt-ott talán bővülni fog, egészben véve azonban jól használható útmutatóul fog szolgálni...”

2. Dr. Toth György: *Az unitárius egyház rendszabályai 1626—1850.* Cluj — Kolozsvár, 1922, 8° 226. l. Minerva műintézet nyomása. *Az unitárius egyház szervezete.* 8° 216. l. U. o. jelent meg.

Címe után ítélve az első mű elsősorban egyháztörténelmi munka. A bevezető rész után „De disciplina ecclesiastica” címen 1626-ból eredő latin nyelvű egyházkormányzati irat található. Ugyanez 1694-ből eredő módosított átírás szerint mégegyszer olvasható; Gálfi Lőrinc theologiai tanár fordításában külön még magyarul is. Az egyházközségek vizsgálása alkalmával követendő rendről (1614-ből) és az egyházi rendszabályokhoz szükséges utasítások címen (1629-ből) tanulságos részletek teszik változatosá a kötetet. A mű két utolsó része az egyházi zsinatról, a főtanácsról, az igazgatás módjáról, az egyházközségek szervezeti szabályzatáról, stb. tájékoztatja az olvasót.

A munka nagyobb része tisztán felekezeti jellegű, de különösen az 1629-ből eredő „Szükséges utasítások az egyházi rendszabályokhoz” c. rész (31—41.) sok általános érdekű művelődéstörténelmi anyagot is tartalmaz (gonosztevők büntetése, a hangszeres zenéről és táncokról, korcsma a papiházban stb.). Aki Erdély egykorú történelmével foglalkozik, e művet figyelmen kívül nem hagyhatja. Az írónak a becses egyháztörténelmi mű közrebocsátásán kívül nagy érdeme az, hogy jegyzetekben, bevezető részekben az egész művön keresztül értékes magyarázatokkal szolgál. Sok utánjárással készült munkáját megjele-

néskor elismeréssel fogadták. A másik mű teljesen egyházi jellegű.

3. *Dr. Temesuáry János: Erdély középkori püspökei.* Cluj-Kolozsvár 1922, 476. l. Minerva műintézet nyomása.

A nagy alakú, közel 500 oldalas munkával az erd. róm. kath. Status huszonötéves püspöki jubileumát ünneplő érdemes püspökét ajándék gyanánt lepte meg. A mű szerzője nem kezdő író, éppen azért az olvasó vele szemben nagy igényeket is támaszt.

A szépen kiállított könyvből sokat tanulunk, egymás után sorakoznak fel Erdély püspökei 1501-ig. Harmincegy névleg említett püspökről olvasunk. Sok név, sok adat halmozódik itt egybe, de az áttekintést megkönnyíti az a körülmény, hogy a püspökök egyben koruk szerepvivő emberei is, így az ő életadataik a történelembe beilleszkednek. A püspökök koruk gyermekei voltak s így viselkedésük is abba a korba behelyezett ismereteinkkel ítélandó meg. A püspökök nagy vagyonú, sok katonával bíró, fényes világi állásokkal rendelkező urak voltak, nem egyszer nagy diplomáták, akik sokoldalú tevékenységük miatt egyházmegyéjükben többször vajmi keveset tartózkodtak. Többször azért lettek püspökökké, hogy mint főúri sarjak az egyházi javakat megvédhessék. Rajnáid püspök a tatárok ellen való küzdelemben a mohi pusztán esett el, Lépes György püspököt a törökök vágták le.

A püspökválasztás módjáról, a papok életmódjáról, az istentiszteletnél használt magyar nyelvről sok értékes feljegyzés ötlük szemünkbe. Kitűnik, hogy Erdélyben a püspökválasztás joga a káptalant illette, a keresztelés, bérálás, oltáriszentség kiosztása, a házasságkötés magyar nyelven történt.

A püspökök arcképének megrajzolásában azonban a szerző többször túlzásba esik. Indokolatlan az a szigorúság, amellyel közben ítéletet mond. Pl. Miklós püspöknél (1400—1401.) a felhozott adatok nem győznek meg bennünket arról, hogy annyira anyagias lett volna (271. l.). Ami mint erőszakosság felhozható ellene, az a szerző előtt sem áll tisztán (277—281. l.). Laki János erőszakos tetteit kiszínezi (290. l.), holott az elrendelt vizsgálat nem találta bűnösnek (292. l.). Upori Istvánt leszólja, végül mégis „derék” püspöknek mondja (309. l.). Veronai Gáborról azt írja, hogy nem állott főpapi állása magaslatán, ennek igazolására azonban lényeges adatokat nem hoz fel (400. l.). Geréb Lászlót anyagiasnak mondja (421. l.) s erre nem

hoz fel mást bizonyítékul, mint hogy felszentelése késett. Azt írja, hogy Nagybánya nem fogadta el papjának s mégis püspök lehetett. Holott a nagybányaiak csak kegyúri jogukat látták az ő kinevezésével megsértve (417—418. l.).

A túlzásoktól eltekintve a munka nagy értékű, itt-ott elképzelt kiszínezéseit (pl. 132., 405—406. l.) nem véve figyelembe, élvezetes olvasmány. Közben szép hasonlatai vannak, mély gondolatai, emelkedett erkölcsi magaslatról nézi az eseményeket.

4. *Dr. Boros D. Fortunát: A csiksomlyói harminckét confrater.* 1923. 8° 79. l. Szent Bonaventura könyvnyomda, Cluj-Kolozsvár.

A munka már azért is számot tarthat az érdeklődésre, mert tárgya egészen újszerű. T. i. Hunyadi János a marosszentimrei csata után a győzelem miatt érzett hálából több kegyes alapítványt tett. A többek között a csiksomlyói ferencrendi kolostor rendelkezésére bocsátott harminckét családot, akiket confratereknek (világi testvéreknek) tartottak. A confraterok a kolostort szolgálták, a kolostor munkáiban hetenkint egy-egy nap részt vettek, neki fát szállítottak, ha a ferencrendiek Erdélyben vagy Moldvában alamizsnát gyűjtöttek, kocsit adtak stb. Ennek fejében nemesi kiváltságokat élveztek, a hadviseléstől mentesek voltak, katonai beszállásoktól is meg voltak kímélve.

A munka ismerteti az adományozás létrejöttének körülményeit, az adományozás többszöri megerősítését, a confraterok törekvéseit, amellyel kiváltságaik fenntartása mellett a terhektől szabadulni igyekeztek. Emellett a kiváltságok miatt a Szék is méltatlankodott, mivel a kiváltságos confraterok minden teher alól, ami a Székre vonatkozott, kivonták magukat. A confrateri intézmény egészen 1878-ig fenntartotta magát.

Szerző mondanivalóját élénk előadásban beszéli el, bár a munka kissé nehezen áttekinthető. Igaz, hogy ahol annyi kérdés vár megoldásra, ott az elrendezés nehezebb is. Könyve azonban így is érdekes olvasmány. *Biró Vencel.*

Dr. Hirschler József: X. Pius pápa síremléke. Különlenyomat az „Erdélyi Magyar Lányok” lapjából. Cluj—Kolozsvár, 1923. 8°. 1—17 l. 14 kép.

Művésznak kellene lennünk, hogy minden vonatkozásában értékelni tudjuk az alkalmat: megbízást kapni X. Pius

pápa siremlékének megalkotására; a világ legjobb negyven művésze elől elvinni a pálmát. De valósággal művész-óriásnak kell lennie annak, aki *ma* ennek a feladatnak *kielégítően* megfelel. Három és fél méter széles, tizenegy és fél méter magas, hiányosan megvilágított oszlopközben méltó emléket állítani egyik legnagyobb pápának, aki a legmagasztosabb erkölcsi és szellemi értéket egyesíti magában! A feladat magában sem könnyű. De hozzájárulnak a térbeli megkötöttségen kívül, ugyanolyan szellemi akadályok, amilyenek pl. a „non possumus” következtében magára a megboldogultra is ránehezettek. Méltónak lenni a helyhez és az elődökhöz, amilyenek Bramante, Michel Angelo, Carlo Maderna, Bernini és Canova. Igaz, hogy ez nem volt kikötve. Azonban, aki egyszer öntudatosan állott a San Pietro előtt, majd hódolatteljesen végigjárta azt, jól tudja, hogy felesleges is volt kikötni.

A hatás ott, míg egyfelől megalázkodásra készítet, másfelől magas szárnyalásává teszi még a közömbös lelkeket is; egy szóval uralkodik rajta. A bibornoki kollégium, mikor nem szabott feltételeket, ennek a hatalmas erőnek teljes tudatában volt. Tudta, hogy nem kell félnie művészi kilengésektől. De a művésznek azt is éreznie kellett, hogy a megoldásnak olyannak kell lennie, melyben a hatalmas erők tisztelete mellett benne legyen mindaz, a mi érték a mai művészetben épenúgy, mint ahogy a nagy elődök alkotásaiban benne van mindaz, ami a maguk korában érték volt. A piacenzai Pier. Astorri — úgy látszik — sikeresen birkózott meg a feladattal.

A siremlék két részből áll: a kriptából és rajta a pápa álló szobrából. A kriptá kétszárnyú kapuján és a még rendelkezésre maradt felületeken tucatnyi domború mű a pápa legkimagaslóbb uralkodói tetteit örökíti meg.

Ez a kis füzet fiatal magyar leányok számára íródott, hogy azokkal ismertesse meg a minden tekintetben oly fontos emléket. Azonban élvezettel olvashatja bárki és tanulni fog belőle. Világosan megismeri X. Pius pápa egyéniségét és a siremlék művészi módszerét. Lesznek talán, akik nem osztják mindenben a leíró ítéletét az emlék értékéről. Akik például a szobor ruhájára fordított részletező gondot túlzottnak találják; de ezek sem tagadhatják el az alak megjelenítésének imponáló voltát. A domború művekkel képviselt epikus irányzatért sem lelkesednek a modern művészek; de be kell látniok, hogy történeti témát a művészet is csak epikus módszerrel oldhat

meg és még inkább azt, hogy azon a helyen otthon van ez a megoldás.

A domború-művek egyikén-másikán talán szintén lehetne kifogásokat — elképzelni. De azt, hogy mély értelmet világosan és lendületesen fejeznek ki, senki el nem tagadhatja. Végeredményében meg fognak nyugodni mindenek, hogy ez az emlékmű csakugyan stilszerű, s osztják az író lelkesedését. Mert, amint bevezetőül mondtuk, épen ez a stilszerűség volt a legnehezebb.

Hirschler József dr. ennek az ismertetésnek nálunk leg-hivatottabb megírója. Nemcsak magas egyházi állása miatt. Attól egészen nyugodtan megtörténhetnék, hogy a művészetekhez nem ért. Hanem épen azért, mert ismeri, még pedig alaposan, a képzőművészetek történetét, azok eszközeit és kifejező képességük határait. A Szent Mihály templom belsejének stilszerű berendezése, a Marianum gyönyörű kápolnája, szemléletesen erősítik meg ezt az állításunkat, amit különben a szakember ennek a füzetnek egy-egy odavetett mellékmondatából is azonnal észre vesz.

Dr. Buday Árpád.

SZOKÁSMONDÁSOK.

Az utóbbi esztendőök magyar nyelvészeti munkásságában több örvendetes, jelenségen nyugtathatjuk meg lelki szemünket. Ilyen jelenség a minden téren való összegezésre, az eddigi eredmények és előkészítő munkálatok rendszerezésére való törekvés.

Ennek a törekvésnek, a munkaterv ez új irányának termeke Kertész Manónak, nyelvtudományunk egyik érdemes munkásának az Akadémiától is megkoszorúzott munkája: a *Szokásmondások*,¹ mely nyelvünk művelődéstörténeti emlékeire vonatkozó kutatások eredményeit foglalja össze.

A nyelvtudomány és művelődéstörténet összefüggését egyaránt érzi a művelődéstörténész és a nyelvtudós. *Wolf György* és *Szinnyei József* a magyarság keletről hozott szókinése alapján megrajzolta az ősi magyarság műveltségi állapotát. A nyelvtudomány a művelődésnek még későbbi fejlődéséről is megbízhatóbb felvilágosítást ad, mint a gyéren előforduló oklevelek és az e tekintetben szűkszavú krónikák. Kertész könyve azon-

¹ Kertész Manó: Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti elemei. Budapest, 1922. 8° 1—287 lap.

ban megfordítva: a művelődéstörténet ismert tényeivel világít rá olyan nyelvi jelenségekre, melyek e rávilágítás nélkül érthetetlenek volnának. Wundt néplélektana kifejti a szók jelentés-változásának lélektani feltételeit, de ez számos esetben nem elég a jelentésfejlődés megértésére. Gyakran rá kell mutatnunk az ilyen változott jelentésű szóknak, szólásoknak, közmondásoknak a régi életviszonyokkal való eredeti kapcsolatára. Ilyenkor csak a múlt idők életének, intézményeinek, társadalmi viszonyainak tüzetes ismerete adja kezünkbe a megfejtés kulcsát. Pl. van egy ilyen kifejezésünk: *rója a falut, rója az utcát*, mely azt jelenti: 'járja a falut, az utcát'. Ámde a *ró* igéből, noha jelentését a legrégebbi időktől fogva ismerjük, nem tudnók megmagyarázni e jelentés keletkezését, mert soha sem volt 'jár, bejár' jelentése. De ha megtudjuk, hogy a 16. században az adószedő, a királyi róvó róta a falut, mikor feljegyezte, felróta, hogy minden községben hány adó alá eső porta van s ilyenkor a falut egyik végétől a másikig bejárta, a jelentés keletkezése egyszerre világossá és természetessé lesz előttünk.

Néha azonban nem a történelem folyamán megváltozott viszonyokban kell keresnünk a jelentésváltozás csiráját, hanem az egyes társadalmi csoportok, osztályok nyelvében. Így pl. a *cserben hagy, cserben marad* kifejezésünk a timármesterség nyelvéből indult ki. *Csernek* nevezték a cserzővargák a cserfa kérgén kívül a belőle készült, kellemetlen szagú csersavas levet, is, mely az állati bőrt a kikészítésre megérlelte. A cserlével, illetőleg cserrel telt gödörben két-három hónapig is kellett a bőröknek érlelődniök, míg végre kiszedték belőle. Egy ilyen gödörben 50—60 bőr is elfért s bizony könnyen megesett, hogy a mély cserlétől elfedett legalsó bőr *cserben maradt*, mert *cserben hagyták*. Ezen társadalmi osztályok az idők folyamán vagy egészen megszűnhetnek, vagy életviszonyaik megváltozhatnak s így a rájuk vonatkozó megmaradt szó és szóláskészlet ma már valóságos emlék. Ily értelemben ezek is művelődéstörténeti emlékei a nyelvnek.

Kertész a nyelvnek ilyenemű emlékeit 15 fejezetben tárgyalja. Bizonyára érdekelni fogja olvasóinkat, ha e fejezetek során néhány ma is járatos szó és szólásmód megfejtését közölni fogjuk.

A halászat műnyelvéből való pl. a *zavarosban halászik* kifejezés. A jó halász tudja, milyen helyeken sikeres a halászat. Ilyen jó hely a halászatra a zavaros víz. Természetesen

nem megy dicséret számba, ha vakire ez átvitt értelmű szólást alkalmazzák: *a zavarosban halászik*.

A *halászik* nyelvéből indult ki az *egyvívású* v. *egyvívású* kifejezés is, melynek jelentése: 'egykorú'. Az *ívás* tulajdonkép a halak ikrarakása. Az *ivadék* is eredetileg halporontyot jelent.

A *vadásznyelvből* vettük a *tőr* és *kelepece* szavunkat és a velük kapcsolatos kifejezéseket. Mindkettő vadászó hurkot jelent. Innen való a *rövid* v. *hosszú pórázra ereszt* kifejezés is, mely a hajdan nagyon divatos agarászat emlékét őrzi. Nagy uraink egész farka agarat s hozzájuk pecéceket, *agárhordozókat* tartottak. Az agárhordozó az agarakat szíjon, pórázon vitte ki a mezőre.

A *paraszi élet* is sok kifejezést termelt. Ime ezek közül egy pár:

Kirúg a hámból a ló, ha valami ok miatt megmakacsolja magát s rugása közben egyik hátulsó lába a hámon kívül kerül. Az ember is *kirúg a hámból*, ha az élet egyformaságát megúnva néhány vidám, borközi órát szerez magának.

A mozgó szekér szemléletéből vett szólások közül legismertebb a *kereket old* (= megugrik). A meredek úton lefelé haladó szekérnek megkötik a kerekét, de a lejtő aljához érve újra megoldják: ilyenkor a szekér hirtelen nekilendül. Ez a kép igen szemléletes kifejezője a megijedt ember gyors eliramlásának.

Dülőre jut. A szántóföld vége, mely az útra ér: *a dülő*. Ha a szántóvető egy barázdát végig szánt s földjének végére ér, akkor *dülőre jut*. A mai nyelvszokás szerint *dülőre jut* minden olyan dolog, mely hosszú munka után végre elintéződik.

A régi magyar *konyhai életből* sarjadt ki a *léhűtő* kifejezés. Akire a megfőtt lé kihűtését bízták, annak ugyancsak kevés dolga lehetett. Illik is az ácsorgó, tétlen emberre a *léhűtő* elnevezés.

A régiek szinte minden húsételt lével tálaltak, melynek bár a leve sem kivetni való, igazi értéke mégis csak a húsa. Ez magyarázza e régi, fenyegetésképpen használt szólásunkat: Megetted a húsát, de bizony az levét is meg kell innod. Ebből rövidült a szólás mai formája: *majd megiszod a levét!*

A különböző *népszokásoknak* is számos szólásmód őrzi emlékét. Pl. mikor az *újjat húz valakivel* szólással élünk, akkor a falusi legényeknek azt a mulatságát emlegetjük, hogy jobb kezük középső újját az asztal felett összeakasztják s az asztal-

nak nekifeszülve mindenik azon van, hogy ellenfelét magához rántsa. Ebből könnyen származik köztük civakodás. Innen van *szólásunknak* is ‚összevészt’, ‚civakodik’ jelentése.

Ilyen régi magyar mulatság emlékét őrizheti e szólásunk is: *elveti a sulykot*: nagyot mond, füllent.

Kitették a szűrét szólásunk eredetileg a leánykérés alkalmával kapott visszautasítást jelentette. A házasszó legény cifra szűrben ment el leánynezni. A konyhában felakasztotta szűrét, ő pedig bement s beszélgetett a házbeliekkel. Ha távozóban azt látta, hogy a szűrét a konyhából kiakasztották az eresz alá, akkor oda többet nem volt szabad bemennie a legénynek.

A *boszorkányság* kifejezéseiből különösen sok ment át a köznyelvbe. A *bűvös-bájós* kifejezés pl. eredetileg *boszorkányt* jelentett. Az ördögi mesterkedést pedig *bű-bájnak* nevezték. Még Baróti Szabó Dávid szótárában is *bájós*: ördögös, kusruló. Pázmány korában még beszélhettek *bűbájós vén szatyorról*, tulajdoníthattak a *bájós asszonynak* emberfölötti gonosz hatalmat. Ma azonban a szavak jelentésében a boszorkányos eredetre csak a „lebilincselő, mozdulatlaná tevő” árnyalat mutat.

Szatmármegyében ma is mondják tréfásan: *fejjük meg az ágast* (= nincs tejünk). A régi boszorkányhit szerint a boszorkány csakugyan tejet fejhetett az *ágasból*, vagyis az oszlopból, csak egy szeget kellett belé ütnie.

A bűbájósok embereket is tudták *lová tenni* és *megnyergelni* olyanformán, hogy a kantárt a fejükhöz vágták vagy nyakukba dobták. Tehát e két kifejezés is a boszorkányhitből származik.

Köhöz legyen mérve, mondja a beszélő, mikor valami seb nagyságát a maga testén mutogatja, mert azt hiszi, vagy legalább őseink azt hitték, hogy a sebnak a saját testén való kimérése az említetthez hasonló sebet fakaszt.

A régi *hadi élet* emlékét őrzik e kifejezések: *ember a gáton, megállja a sarat*, vonatkozással a régi magyar védőművekre. A magyar várbeli katonának a fizetését *pénzben* és *posztóban* kellett volna kapnia. Sajnos, nagyon rendetlenül vagy sehogy sem kapta. E százados „hadak inségének” emléke szunnyad e szólásunkban: *Se pénz, se posztó!*

A *kontár* és *himpellér* szavainknak a céhszervezet adott életet. Mindkét szó eredetileg a céhszervezeten kívül álló, önállóan dolgozó iparost jelentette.

Számos kifejezésünk ered az *ipar* nyelvéből. Ilyen pl. az *elkallódik*. Ami észrevétlenül elpusztul, szőrén-szálán elvész, arra azt mondjuk: *elkallódott*. E szó sajtószerű jelentését a posztógyártás magyarázza meg. Mi történik a megkallott posztóval? A laza gyapjúszövet a kallás által vastagabb és tömöttebb lesz, de egyúttal *veszít hosszúságából és szélességéből*. Egy tízméteres szövetből a kallás után csak hét méter maradt. Mi történt a többivel? *Elkallódott*.

Az őrlés egyik mozzanatát vitték át tréfásan az olyan emberre, aki kelleténél többet szed be a jóból e szólásban: *Felöntött a garatra*.

Viszont az *agyafúrt* szó a letűnt századok sebészkedésével van kapcsolatban. Ma „ravasz”-t jelent, a régi nyelvben „bolond”, „kevés eszű” volt a jelentése. Maga a kifejezés a koponyalékelés egyik középkori módjának: az *agyfúrásnak* emlékét őrzi, mellyel az elmebetegeket próbálták meggyógyítani.

Az óra felhúzását régebben e kifejezéssel jelölték: *feltekeri az órát*. E kifejezés szinte kinálkozott, hogy lefoglalják az agy új tevékenységre sarkalásának jelölésére: *feltekeri az eszét* az ember, ha valami fogas kérdés nyitját keresi, de hirtelen nem tud rájönni.

A *kereskedésre* vonatkozólag is több szólás őrzi a multak emlékét:

Egy gyékényen árulnak, mondjuk az egy véleményen, egy szándékon levő emberekről. E szólás az úgynevezett *földönárulók* életéből való, kik áruikat ponyvára vagy gyékényre rakják ki.

A gúnyos értelmű *szedi a sátorfát* (= eltakarodik, elinal) szintén a sátoros vásári népről, a vásár után való sátorbontásról beszél.

A *kontrabont* szó a régi vámok, harmincadok emlékét őrzi. *Kontrabontot csinál* eredetileg azt jelenti: „lefoglalja a csempészárut”, mai jelentése: „veszekedést idéz elő”.

A *szerencsejáték* is adott a köznyelvnek néhány kifejezést. A *házsárt* eredetileg „kockajátékot”, a *házsártos* pedig „kockajátékost” jelentett. Igen természetes átvitelrel a *házsártos* ma „veszekedőt”, „perlekedőt” jelent.

A *disznó* a régi kártyákon az *ász*-t jelölte. Innen e kifejezést: *disznója (disznó szerencséje) van*, a disznónak a legtöbb kártyajátékban való nagy ütőereje magyarázza.

A *tőkfilkó* (= ostoba) elnevezés pedig onnan eredt, hogy

egy társas kártyajátékban azt mondják bolondnak, akinél a tökfilkó egyedül marad.

Az *igazságszolgáltatás* régi módjának emléke is több szólásunkban megmaradt.

A kemény munka *elcsigázza* testünket, a rossz bánásmód *agyoncsigázza* a jószágot. E kifejezés a kínvallatásnak egy igen elterjedt módjára: a *csigázásra, csigára vonásra* vonatkozik, melyben a vádlottat egy csigán keresztül vetett kötéltre kötötték s úgy húzták fölfelé a két hátrakötött karjánál fogva.

A *körömszakadtig tagad* kifejezés a körömszorítóval való vallatás emlékét tartotta fenn.

Az *ágról szakadt* kifejezés az ágra akasztás emlékét őrzi. Az akasztófáról élve leszakadt embernek a régi igazságszolgáltatás megkegyelmezett. Ha a kötélt elszakad, az az Isten rendelése. Az *akasztófáról szakadt, ágról szakadt* kifejezés ennek emlékét tartja fenn.

De nem folytatjuk tovább érdekes idézeteink sorozatát. Kertész az ő vizsgálataiból azt az érdekes törvényszerűséget vonja le, hogy: „Azok a művelődéstörténeti vonatkozású szavaink, szólásaink, közmondásaink, amelyeknek új jelentése, mint mellékes képzet, hozzátartozik az eredeti szemlélethez, túlélhetik a létük alapjául szolgáló életviszonyokat; viszont azok, amelyeknek hasonlat a szülőjük s nem egyebek, mint metaforák, az eredeti szemlélet eltűnével maguk is hirtelen kivesznek.”

A magyar szó és szóláskincs ilyenmű vizsgálatában Kertész mellett főként Tolnai Vilmos tűnik ki. Kertész méltán emlékezik meg hálával e tudósunk nagyérdemű munkásságáról e téren, mert e nélkül könyve meg nem születhetett volna.

Dr. Csúry Bálint.

„Erdélyi problémák”. (Gyárfás Elemér könyve.) Az E. I. T. kiadásában *„Erdélyi problémák”* címen megjelentek Gyárfás Elemérnek 1903-tól 1923-ig nyilvánosságra bocsátott hirlapi dolgozatai. A cikkek túlnyomó része a nemzetiségi kérdéssel foglalkozik. Gyárfás Elemér, amint ez egyébként köztudomású, az u. n. mérsékelt iránynak volt a híve a nemzetiségi kérdésben. Meggyőződését, mely könyvéből megállapíthatólag kora ifjúságának idején fogamzott meg lelkében és abban mind erőteljesebben meggyökerezett, erős hittel és nem közönséges tudással juttatta kifejezésre. Nem kétséges az

sem, hogy amennyiben a különböző időben megjelent dolgozatok egybefoglalásának célja annak igazolása volt, hogy írójuk mindig következetesen megállt az ifjúkori impresziók nyomán kialakult meggyőződése mellett, ezt a célt a munka kiadásával sikerült elérnie. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy Gyárfás Elemér fejtegetései e következetesség mellett is némi hézagot, sőt talán ellentmondást is tüntetnek fel a nemzetiségi kérdés nemzetközi vonatkozásainak felfogásában. Különösen feltűnő ez az 1904. nov. 17-én „Az erdélyi románok” címe alatt megjelent közleményre nézve, mely oly megállapításokat tartalmaz, melyek mellett a Gyárfás Elemér által képviselt irányzat *megfelelő kiegészítés nélkül* az elvont államrezon nézőszempontjából sem állhat meg. Érdekes egyébként, hogy Gyárfás Elemér e cikknek kiinduló pontjában és conclusiojában közel áll a Beksics Gusztáv gondolatvilágához, kit pedig annak idején divat volt a „sovíniszta” írók körébe sorozni. A valóság pedig az, hogy Beksics élesebb tekintettel volt az u. n. nemzetiségek lelki világában az 1877—78. évi orosz-török háború után részben természetszerűleg bekövetkezett változásra. Idézett cikkében Gy. E. is ezt állapította meg, de szándékosan avagy véletlenül nem látja ennek az 1877—78. évi eseményben adott alapjait, aminthogy ezt a nemzetiségi kérdéshez hozzászóló publicisták általában ignorálták.

Legérdekesebb és talán legértékesebb része Gyárfás Elemér könyvének az a széles látókörrrel megírt néhány fejtegetés, mely a nemzetiségi kérdés *felekezeti közti vonatkozásaiba világít bele*. Ezt a részét a könyvnek ma is tanulsággal olvashatja mindenki, akit a nemzetiségi kérdés érdekel. Nem vált előnyére azonban egy pár kisebb jelentőségű, úgyszólván helyi érdekű esemény kommentálására írott cikkének felvétele a gyűjteménybe, bár azt, hogy írójuk soha sem tette magáévá a „nemzeti állam kiépítése” jelszavát hangoztató publicistikának stereotip közhelyeit, ez is alkalmas demonstrálni. A könyvnek még mindig aktualitással bíró III. és IV. fejezetében foglalt közlemények sokkal ismertebbek, semhogy e könyvismertetés keretében azokról külön kellene szólnunk. Azt általában meg kell állapítanunk, hogy Gyárfás Elemér szolgálatot tett hirlapi dolgozataival Erdély ügyének. Első közleménye úgyszólván gyermeksége idején, 15 éves korában látott napvilágot s az a tény, hogy a gyerekifjú már ily komoly kérdésekkel foglalkozva, a publicista babérajaira vágyott, fogalmat ad az ő nem közönséges egyéniségéről. Érde-

kes volna itt párhuzamot vonni a vele egy vidéken született és ugyanazon atmoszférában fejlődött Réz Mihály és Gyárfás Elemér publicisztikai működése között. Nem is mondunk le a jogról, hogy ezt a bővebb tanulmányt igénylő munkát alkalmilag elvégezzük. A reánk váró feladatnak egyelőre eleget tettünk azzal, amit fentiekben adtunk, de tartozunk ehhez a tárgyilagos igazság érdekében hozzáadni, hogy Gyárfás Elemér munkája nem csak az őszinte meggyőződés igaz erejével hat az olvasóra, hanem mint publicisztikai alkotás is értékes, mert bő tanulmányon és gazdag tárgyismereten kívül színes irányt, lendületes hangot és mi talán legnagyobb érdeme és előnye a munkának, emelkedett gondolkozást tükröz vissza.

Dr. V. A.

AZ ERDÉLYI MAGYAR KÁLVINIZMUS MUNKÁJA
A VALLÁSTUDOMÁNYI IRODALOM TERÉN
AZ UTOLSÓ DECENNIUMBAN.*

E dolgozat címében foglalt körülményesnek látszó meghatározás jelzi azt az új fordulatot és azt az új irányt, amelyet az erdélyi kálvinizmus az utolsó decennium vallástudományi munkásságában vett. A fenti címet ezelőtt tíz évvel még a szakemberek is (kevés kivétellel) így írták volna le: „Az erdélyi református egyházi irodalom,” ami pedig szempont, módszer és általában a tudományosság tekintetében egészen mást jelent, mint az előbbi. Két különböző program és két különböző szellem. Az utóbbi, amely „egyházi irodalomról” beszél, egy pártikuláris, tehát nem tudományos, vagy legalább is nem *öntudatosan* tudományos, az előbbi egy magasabb universalizmus légkörében él. És jellemző, hogy ez a tudományos universalizmus nem jelenti azt, hogy az erdélyi kálvinizmus *egyházi* és *hitvallási* tudata gyöngébb és erőtlenebb lett, mint az „egyházi irodalmat” üző előbbi generációké volt, sőt ellenkezőleg! Ennek magyarázatát pedig abban találjuk, hogy a jelenkori kálvinizmus szerencsésen le tudta győzni a *liberalizmus* mindent *elszíntelenítő* szellemét és a „vallástörténeti” *universalizmus* szelleménél fogva fokozottabb mértékben tudatára jutott a maga *sajátosságainak* is, de egyszersmind ugyanazon szellem-

*) E tanulmányt folyóiratunk következő számaiban — más más szerzőtől — az erdélyi róm. kath.; ág. ev.; és unitárius vallástudományi irodalom jelen állapotának ismertetése fogja követni.

A szerkesztő.

nél fogva, a terméketlen dogmatikus polemia helyett, a *más* vallások, felekezetek és irányok *sajátosságaiba* is a lélek boldog örömeivel tud elmélyülni. Egy példával élek. Az erdélyi archeologus vagy irodalomtörténész különös szeretettel csügg saját erdélyi földjének kincsein, de hogy azt a kincset még öntudatosabban birtokolja, boldogan merül el más, még olyan távoli földek archeologiai vagy irodalomtörténeti kincseibe is. Ez a tény még fokozottabb mértékben így van az egyetemes (universális) vallástörténeti álláspontról folytatott tudományos-
ságra nézve.

„Az erdélyi magyar kálvinizmus munkájáról” beszélünk, tehát nem egy intézményes egyház álláspontról üzött irodalmi munkásságról, hanem egy szellemi irány munkásságáról, amely irány nagyobb és egyetemesebb, mint annak szociális formája, a református egyház. Ez a szellemi irány mint speciálisan *erdélyi* és *magyar* kálvinizmus szólal meg az általa alkotott vallástudományi irodalmi művekben, tehát a *történetileg* nyert sajátosságait, amennyiben egy egyetemes nézőpontból *értékesek*, mind érvényre kívánja juttatni. Másodsor az utolsó decennium kálvinizmusának irodalmi munkássága „vallástudomány” és nem *theologia*, még ha a nevét nemes pietással őrzi és használja is, de *szellemében* túlhaladta mindazokat a képzeteket, amelyek a tradicionális módszerrel dolgozó exkluzív, dogmatikus *theologia* fogalmához tapadtak és tapadnak.

Jellemzi továbbá az utolsó decennium tudományos munkásságát az a tény, hogy az előbbi kor *liberális* theológiájával szemben a vallást, közelebbről a keresztyén vallást a maga *primér* tapasztalati formáiban veszi vizsgálat alá. Ugyanis a liberális, vagy Erdélyben u. n. „enyedi *theologia*” a vallást és a keresztyénséget a racionálizált, tehát szekundér formáiban nézte, ezért a vallás és a keresztyén vallás pszichologiai és történelmi életgyökeréig behatolni nem tudott. Ezzel szemben az utolsó decennium vallástudományi munkásai a vallást a legszemélyesebb megnyilatkozásában veszik vizsgálat alá, tehát mint *kegyességet*, mint *tapasztalatot*, mint vallásos *élményt*, tehát, mint *irracionális* tény s csak miután ezzel a saját maguk vallásos tapasztalatain át pszichologiailag és történelmileg tisztázták a kegyességet, mint *tényt*, akkor fordulnak a filozófiai reflexió segítségével oda, hogy az empirikus irracionális tapasztalatot racionálizálják és világnézetté formálják, mert abban a meggyőződésben élnek, hogy a protestáns keresztyénség ép

annyira *kegyesség*, mint *világnézet*. Kegyesség és világnézet a modern protestántizmus integráns alkatrésze.

Végül az erdélyi kálvinizmus jelenkori tudományosságát jellemzi és nem kis mértékben speciálizálja a *filozófiai szinthezisekben* való ereje. Amíg az egész magyar protestántizmussal meg volt az erdélyi kálvinizmus kapcsolata, a mai magyarországi prot. theologusok szemében mindig ez volt az erdélyi theologia megkülönböztető vonása. Ennek konkrét magyarázatát abban találjuk meg, hogy a *Böhm* Károly filozófiai génuszának épen a kolozsvári ref. theol. főiskola volt mindig az igazi melegágya. Ma teljes tárgyilagossággal állapíthatjuk meg, hogy *Böhm* Károly összehasonlíthatatlanul kisebb mértékben hatott a keze alól kikerülő tanári generációkra, mint a theologus generációkra, és ebben a hatásban rejlik ama fenti tény magyarázata.

Egy külön tanulmányt igényelne az a nagy kérdés, hogy az erdélyi kálvinizmus tudományossága micsoda külföldi hatásokat mutat, ezt azonban terünk nem engedi meg, így tehát csak neveket sorolok fel, akiknek hatása itt és ott konstátálható. Mindenekelőtt kell említenem *F. Niebergall*, *A. Deissmann*, *E. Troeltsch*, *P. Wernle*, *J. Weiss*, *Windelband*, *Eucken*, a francia (*Doumergue*) és az amerikai *W. James* nevét, hogy a legbefolyásosabb személyiségeket ragadjam ki.

Az erdélyi kálvinizmus utolsó decenniumának irodalmi alkotásaira térve, még azt kell megállapítanom, hogy a kezdeményező és sajátosságot adó személyiségei mindenekelőtt, *Ravasz László*, továbbá *Kecskeméthy István* és *Bartók György*.

A szorosan vett *vallástörténet* körében mindenekelőtt kell említenünk *Dr. Kecskeméthy István*: „Kommentár Amos próféta könyvéhez” Kv. 1912., „Kommentár Hóseá próféta könyvéhez”, Kv. 1913., „Kommentár Mikáh és Cefanjah próféták könyveire”, Kv. 1914. és „Kommentár Náhum, Haggai és Zekarjah próféták könyveire”, Kv. 1915. c. műveit. Valamennyi mind nagy vallástörténeti és filológiai akribiával írt munka, amelyek mellett, hogy az illető prófétai személyiségek vallásának a sajátos mélységeit mutatják fel, egyszersmind az illető prófétai könyvek irodalmi formáit is biztos kézzel tolmácsolják. *Kecskeméthy István* irodalmi munkásságának az utolsó decenniumból való kiváló alkotása „Az ótestamentumi vallás”, amely „A mi vallásunk” c. alatt, a reformáció négyszázados évfor-

dulójára írt és a kolozsvári theologia által kiadott enciklopédikus mű I. kötetében jelent meg (Kv. 1917.), mint annak első része (1—124. lapokon). Ennek a műnek az ad különös becsét, hogy Izrael őstörténetének a kérdéseiben egészen eredeti megoldásokat igyekszik adni.

A vallástörténeti síkba eső irodalmi alkotások közt következnek a *Dr. Varga Zsigmond*, jelenleg debreczeni egyetemi tanár művei. A korábbiak közül említsük: „Az őskeresztyénség prófétai jelleme”, (Kv. 1910.), továbbá „Az ótestamentomi zsoltárköltészet assyr-babyloni vallástörténeti megvilágításban” Kv. 1911., „Vallásos világnézet és történeti kutatás” Kv. 1911., „Írás és nyelvtörténeti adalékok az ókori keleti népek művelődéstörténetéhez” Kv. 1913., „Az előázsiai nyelvprobléma újabb megvilágításban” Debreczen 1915, és mint főművét említsük „Az ókori keleti népek művelődéstörténete” Pápa 1915., (A „Református egyházi könyvtár” XII. kötete). *Varga Zsigmond* irodalmi munkásságát a rendkívüli termékenység, a rendkívül széleskörű tudás és erudíció jellemzi. Kutatásaiban fáradságtalan, szorgalma bámulatra és tiszteletreméltó és meg vagyok győződve, hogy a keleti népek művelődésének és vallásának történetében még fényesebb és fényesebb eredményeket fog tőle nyerni az egyetemes magyar tudományosság. Fent jelzett műveiben azonban sok az elszietett koncepció és adatai gazdagsága folytán sokszor nem elég acélos a szintetikus ereje és a szisztematizáló képessége azok összetartásában és végső ítéletei kivonásában.

Az újszövetségi vallástörténeti irodalomban becses alkotás *Musnai László*: „János apokalypsisének magyarázata”, Gyulafehérvár 1913. Ugyancsak ebben a körben valóságos gyöngyszem úgy formájánál, mint mélységénél és tudományosságánál fogva a korán elhalt geniális *Vásárhelyi József*: „Pál apostol” (Kv. 1916.) és ugyancsak őtőle a jelenkori keresztényiség történetébe vágó tanulmánya „A genfi „Réveil””. (Pozsony 1917.) című művek. „Pál apostol”-ában a modern vallástörténeti kutatás egész apparatusával és módszerességével, valamint a valláspsychologus finom analiziseivel dolgozik.

A vallástörténeti módszer kérdését tárgyalja, a megfelelő irodalom felhasználásával *Dr. Gönczy Lajos*: „Az összehasonlító vallástörténeti módszer alkalmazásának kérdése” című tanulmánya, Gyulafehérvár 1918.

Pompás synthezissel megírt munka *Dr. Bartók György*:

„Az újszövetség vallása” (megjelent „A mi vallásunk” c. műben, l. fentebb). Világos, tiszta, filozofusra valló mű.

Említsük végül a vallástörténet körében Dr. *Mátyás* Ernő két kitűnő kvalitásokkal ékeskedő művét: „Pál apostol mystikája” (Kv. 1920.) és „A vallásos mystika” (Kv. 1921.) c. műveit, amelyek különösképen a vallás pszichológiai vizsgálatában nyújtanak megbecsülhetetlen szolgálatot.

A megjelenési sorrend szerint itt kell különös hangsúllyal kiemelnünk Dr. *Makkai* Sándor: „A vallás az emberiség életében. (A vallás történeti képe)” c. művét, amely „A vallás lényege és értéke. (Vallásfilozófiai előadások)” c. művével egy kötetben jelent meg, mint „Az erdélyi ref. egyházi könyvtár” I. kötete, Tordán 1923. *Makkai* e két művében nemcsak egy *modern* vallástörténetet, hanem egy önálló magyar vallásfilozófiát birunk. (Lásd kritikai ismertetésemet „Az Út” 1923. 5-ik számában).

A keresztyénség történetében (egyháztörténet terén) különösen kimagasló és nagyszabású igazi tudományos mű Dr. *Révész* Imre: „Dévay Biró Mátyás tanítása” Kv. 1916., amely a magyar reformációban fellépő irányok nehéz problémáját, a mai kutatások világításában egészen tisztázza. Említsük továbbá ő tőle „Bod Péter, mint történetíró” Kv., 1916. c. tanulmányt, valamint a „Bismarck keresztyénsége” Bp. 1916. címűt. *Révész*-t különösen jellemzi az erdélyi kálvinizmus amaz irodalmi kvalitása, amely az adatok fölött való szintheticus uralkodásban áll.

A jelenkori keresztyénség történetében említem dr. *Tavaszy* Sándor: „Schleiermacher filozófiája” Kv. 1918 c. művét, amely a modern vallástudomány megalapítójának filozófiai alapvetésével foglalkozik. Igen kiváló mű a jelenkori keresztyénség szempontjából dr. *Makkai* Sándor: „A szekták keletkezésének okai” Kv., 1917. Történetfilozófiai és pszichológiai indokolása különösen kiemelendő kvalitása e műnek.

A történetfilozófia terén jelentős alkotás dr. *Révész* Imre: „A tudományos egyháztörténetírás” Kv. 1913, említsük továbbá dr. *Tavaszy* Sándor: „Az emberiség életének filozófiája” Bp. 1917 és a „Históriai megismerés a theológiában” Bp. 1918 című tanulmányokat.

A valláspszichológiai irodalom terén két önállóan megjelent művel találkozunk az utolsó évekből, dr. *Imre* Lajos „A gyermek vallása” Hódmezővásárhely 1912 és ugyancsak

tőle „Az erkölcsi nevelés viszonya a valláshoz” u. o. 1913. Mindkét mű a lelki élet analizisében való pompás jártasságról tanuskodik. Ugyanez a kvalitás jellemzi *Imre Lajos* nagyszámú pedagógiai írásait és könyveit. Valláspszichológiai tanulmány nagyon sok jelent meg a különböző folyóiratokban, melyek közül még különösen ki kell emelnünk dr. *Ravasz László*: „Megjegyzések a vallás lélektanához” c. tanulmányát a „Protestáns Szemle” 1915. évfolyamában.

A vallásfilozófiai irodalom kimagasló alkotása dr. *Makkai Sándor* fent idézett könyve. Ugyancsak tőle „Vallásos világkép és életfolytatás” Besztercebánya 1913, továbbá „A hit problémája” Kv., 1918. *Makkai Sándor* minden művét a meglepő intuición jellemzi, amely erejénél fogva nemcsak igazságokat tár fel, de láttatja a dolgokat, a kérdések megoldásának útjait és módjait. Itt említjük dr. *Tavaszy Sándor* nagyobb tanulmányát „A dogmatika problémája” (Református Szemle 1919. évf.-ban). Igen értékes szép és tanulságos munka idevonatkozólag *Nagy Géza*: „A keresztyénség jövője” Székelyudvarhely 1921. Apologétikus tendenciája bizonyos gyakorlati jelleget kölcsönöz e műnek.

A valláspedagógiai (vagy gyakorlati theologiai) irodalom geniális nagymestere *Ravasz László*, aki nemcsak az alkotások lélektanát és művészetét ismeri és magyarázza megdöbbenő világossággal, de egyszersmind úgy *alkot*, mint csak egy próféta és istenáldotta művész alkothat. Ide vonatkozó tudományos művei közül említsük az ő főművét, „A gyülekezeti igehirdetés elmélete” (Református egyházi könyvtár XI. kötete) Pápa, 1915. A nagy 500 oldalas mű még a keresztyénség szellemétől távolálló és nem-tudományos mentálításokat is képes lekötni.

Ez az irodalmi szemle nem teljes, a tér szűke miatt, csak a legfőbbekre szorítkozik. Az erdélyi kálvinizmus irodalmi munkásságában egy egészen nagyszerű fejezetet képez az u. n. *építő*-irodalom, ezzel azonban, mint nem-tudományos jellegű irodalommal itt nem foglalkozom.

Dr. Tavasz Sándor.

A keresztyénség helye a világ vallásai között. Irta: Dr. Carpenter Estlin János, fordította dr. Kiss Elek theol. tanár. Az Unitárius Irodalmi Társ. kiadványa 1. Székelykeresztur 1923. Örömmel üdvözljük e kis munkát magyar nyelven.

A szerző neve jól ismert nemcsak az unitárizmus keretein belül, hanem a vallástudomány terén általában; a Manchester New College jelenleg is működő tanára, az összehasonlító vallástudomány elsőrangú buvára. A jelen mű, mely áttekintést kíván nyújtani a világ fő vallásairól, noha meglehetősen rövid (mindössze 70 l.) és kompendiumszerű, mégis az adatok rendkívül nagy gazdagságával tűnik ki. Ez talán kissé meg is nehezíti a nagy közönség számára az anyag áttekinthetőségét. Az odaadó és figyelmes olvasót azonban bőven megjutalmazza és a műhöz fűzött várakozást teljesen kielégíti a legutolsó pont (64. l.), mely a Jézus vallásáról szól. Pár vonásban rövid, de bensőleg átélt és a kereszténység lényegét gyökerében megvilágító megjegyzéseket olvashatunk itt. Megtanuljuk belőle, hogy kevésbé lényeges elemeitől megtisztítva, a kereszténységből nem marad semmi más, mint „Jézus maga”. Az a Jézus, akinek vallása a lelkéből pattant ki, midőn az atyát tisztán látta maga előtt. „Abba a szentélybe, amelybe Jézus állott, csak Jézussal magával léphetünk be”. A kereszténység eredeti szellemének hatalmas konturjait alig lehetne pár oldalon találójában kidomborítani, mint e fejezet teszi. A tartalomjegyzék főcímei a következők; I. Az összehasonlító vallástudomány és modern gondolkozás. II. Az ószövetség megvilágítása (Babylonia, Egyiptom, Perzsia és Görögország). III. Kelet szent könyvei. IV. A kereszténység helye a világ vallásai között.

A fordítás mindenütt élvezhető, könnyed s hisszük, hogy hű is. Ajánljuk az érdeklődők figyelmébe. Megrendelhető a fordítónál (Cluj, Unitárius Kollégium); ára 25 leu.

Dr. V. B.

Az „Inscriptiones Christianae Urbis Romae” újabb sorozata. IX. Pius bőkezűsége folytán a nagy archeologus G. B. de Rossi 1861-ben adta ki a Róma városához tartozó ker. sírfeliratok azt a részét, melynek biztog évadatai vannak. Az első kötetet csak 1888-ban követhette a második. Maga de Rossi 1894-ben halt meg és megbecsülhetetlen jegyzeteit, kutatásának fel nem dolgozott óriási adatait Gatti tanára hagyományozta azzal, hogy, ha azok rendezése és közzététele után azokra többé szükség nincs, kerüljenek a vatikáni könyvtárba. Alig kezdte azonban hosszú évek után Gatti a közlést, 1914-ben ő is meghalt. Gatti halála után a Pontificia Commissione di sacra Archeologia és a Societa Romana di Storia Patria kezdeményezésére, XV. Benedek és főkép XI. Pius bőkezűségéből dr. Angelo Silvagni hozzáfogott a 12.500 sírfelirat rendezéséhez és kiadásához. Most fekszik előttünk a „Nova series”, melynek teljes címe: *Inscriptiones Christianae Urbis Romae septimo saeculo antiquiores*. Colligere coepit Johannes B. de Rossi; complevit ediditque Angelus Silvagni. Nova series. I. Inscriptiones incertae originis. Romae. Befani. A II. kötet hozni fogja a római

és 7 kilométeres sugárral Róma körül irt körben fekvő épületek ismert eredetű több ezerre menő feliratait. A III. kötet a keresztényeknél szokásos eszközökre vonatkozó feliratokat fogja hozni. A fényképeket és egyéb lenyomatokat külön kötetben akarja a szerző csoportosítani. Az I. kötet sírfeliratai olyanok, amelyek jelenleg is láthatók a római templomokban, azután azok, amelyeket a római múzeumok őriznek, végül „Incriptiones quae colis variis iam fuerunt vei adhuc extant”. Az évszámok 207 és 589 közé esnek; a latin sírfeliratok megelőzik a görögöket. A személynevek alfabetikus sorrendben következnek. Igen értékes a kötet végén a „Conspectus Auctorum”. — A munka az archeologusok között nagy feltűnést keltett és nagy elismeréssel írnak a szerző kiváló türelméről és hangyaszorgalmáról.

Dr. H. J.

Róma őstörténetéről. *Euclide Sabatini*, a nagy római történetkutató és régész, cav. Francesco Sabatini fia „*Roma e dintorni*” „Róma és környéke” címmel fényesen illusztrált kicsi munkát adott ki, mely a modern idők római látogatójának a kezében megbecsülhetetlen útmutató lesz.

De a mi a könyvet különösen érdekessé teszi, az a szerző édes apjának Bevezetője a munkához. Lelkes hangon üdvözlí a klaszikus Rómát Francesco Sabatini és iránta való rajongó szeretetét azzal akarja megörökíteni, hogy Róma eredetéről le akarja vonni a fátyolt. „Róma, minden népek anyja, megérdemli, hogy születésével tisztában legyünk.”

A Palatinuson keresi Róma bölcsőjét, még pedig Kr. sz. e. a XIV. században, tehát nyolc századdal azelőtt, hogy Romulus a világ színpadára lép.

Vergilius (Aeneid., VIII, 313; 98—99.) a hagyományra támaszkodva elmondja, hogyan került a trójai csapat Aeneas vezetésével a Palatinusra, ahol az aggastyán Evandros fogadja, aki maga is sok évvel azelőtt telepedett meg itt görög kivándorlóival. Ezeket rendszeren „gens aborigena” névvel illetik, de tévesen, mert ez a szó nem származik a latin „ab origine” szóból, hanem az ősi „bor” gyökből, mely hegységet jelent. Tehát olyan népet jelent, mely hegyvidékről származott, a hogy a Romagna ma is használja a „burino” elnevezést.

Hogy a hellének nem voltak az őslakók, azt Evandros is jelzi, amikor Aeneasnak megmutatja a Janiculus és Capitolium hatalmas sziklaromjait, mint a Janus és Saturnus népének maradványait. Tulajdonképp etruszk maradványok azok. A szabinok „arx capitolina-”jának maradványa Titus Tatius háza is.

Ezek a szabinok, de főképp az etruszkok nagy befolyással voltak a halmokon elszórtan lakó különböző népekse, melyeknek útjai mind ott futottak össze az akkor semleges területen, a későbbi „forum magnum-”on.

De — amint a paleontológiai kutatások napfényre hozták —

az etruszok ismét azoktól a cölöpépítményes, tavi népektől származnak, akik „italici” névvel szerepelnek és Felsőolaszországból húzódtak lefelé. Különbön rokonai a latinoknak. Ha tehát a Palatinus őslakói a latinok, e három nép: latinok (ramnenses), szabinok (tatienses) és etruszok (luceres) állottak össze, hogy mint „Romani” egybeolvadjanak.

Róma őslakói a Latinok. Pásztornépek voltak. Bizonyítja a „Palatinus” gyökere, a „pa”, a „Palatinus” és „Pales” szóban, a pásztorok istennőjének nevében. A Palatinuson folyó kutatások különben több fényt vetnek majd e kérdésre.

A Palatinust azután a „mundus” fölé emelt „ara” alaprajzának megfelelően vették körül házaikkal és alapították meg a „civitas quadrata”-t.

Az új városnak, telepnek neve eredetileg nem volt Róma. A hieratikus nyelv Flora-nak nevezte. De volt más neve is, melyet elárulni szigorúan tilos volt. Némelyek szerint ez a név „Amor” lett volna, Róma anagrammja, vagy „Valentia”, azaz „Erő”, a görög Rómé. Münster szerint „Saturnia”, Sichel szerint „Angerona”, a hallgatás szimbolikus istennőjének a neve.

Mikor az etruszok talán mint hódítók, vagy talán mint szövetségesek letelepedtek, a Palatinust a lábát mosó nagy folyam után — folyó etruszk nyelven „rumon” — „Ruma”-nak, vagyis a folyó városának nevezték. (Analog: ficus ruminalis.)

Romulus tehát nem alapítója Rómának, hanem fia Rómának (Romulus és Remus különben egyet jelent) és nincs történeti alapja a Livius-féle (Hist., I. 4.) hagyománynak, hogy „condita urbs, conditoris nomine appellata.” Romulus alakja különben, amint a nőstény farkas táplálja, amint civódik testvérével, amint csodálatosan felemelkedik a héroszok megdicsőült világába — igen gyakran elfordúl az ősi ázsiai népek regéiben, legendáiban, meséiben. Romulus alakja akkor lép fel a nép hagyományában, amikor az etruszok már urai voltak a Palatinusnak, amit maga a legenda is megerősít, amikor azt mondja, hogy Romulus etruszk módon húzza meg az árkot, etruszk szokás szerint ölt biborpalástot és vesz elefántcsont pálcát a kézbe és hív etruszk építészeket. Romulus alakjára talán a nép katonai megszervezése szempontjából volt szükség.

Az etruszok fölénye a többi testvérnép, még a latin fölött is kétségtelen. Ősi tartózkodásuk egy újabb bizonyítéka a „Vicus Tuscus” felfedezése.

Dr. Hirschler József.

ROMÁN IRODALMI SZEMLE.

Andrieu Bârseanu: *Catechismul luteran—românesc.* Bucuresti, 1923. 8°, 8 oldal. Megjelent az Academia Romana „Memoriile secțiunii literare” c. kiadványának „seria III, tomul I, mem. 3” jelzésű füzeteként.

Az erdélyi régi román irodalomtörténetnek egy fontos kérdését dönti el e kis tanulmány, melyet szerzője még 1921. nov. 11-én mutatott be a román tudományos akadémiában. Minthogy megállapításai a magyar irodalomtörténetet is érintik, szükségesnek tartottuk ismertetni.

A nyomtatásban megjelent legrégebb román könyv az 1544-ben Nagyszebenben kiadott *román káté*, melynek azonban egyetlen példányát sem ismerjük. Hogy tényleg volt ilyen káté s azt tényleg 1544-ben Nagyszebenben nyomtatták, a nagyszebeni szász nemzeti levéltárban levő, 1544-ből való számadásos könyvből tudjuk, melyben egy Philippus Pictor nevű nyomdásznak „pro impressione catechismi Valachici” 2 forintot adtak. (Ez adatot először dr. Teutsch Frigyes közölte „der älteste Hermannstädter Druck” címen a Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde III. köt. 15. oldalán). 1546-ban Wurmloch Albert lutheránus pap Besztercéről egyebek mellett arról értesíti Hess János boroszlói plebánust, hogy a kátét lefordították és Szebenben kiadták. (Wurmloch levelét forrás megjelölése nélkül először H. Wittstock közölte 1858-ban Bécsben kiadott „Beiträge zur Reformationgeschichte des Nösergaues” c. könyvének 57 s köv. lapján.) Ez adatokból kétségtelen tény, hogy 1544-ben és Nagyszebenben jelent meg az erdélyi románok legelső nyomtatott kátéja, mégpedig miként ezt Wurmloch Albert levelében pontosan feljegyezte: „román nyelven úgynevezett rác betűkkel kinyomtatva, melyek némileg hasonlók a görög betűkhöz.” Az így meghatározott könyvet

Cipariu román irodalomtörténetíró 1858-ban *Invățătura Crestineasca* névvel jelölte meg s ez is maradt konvencionális megjelölése. Tartalmáról azonban még nem írtak semmit. Erről először Hașdeu nyilatkozott (1880-ban megjelent „Cuvente den bătrâni” c. művében), mondván, hogy a szóban levő román káté nem lehetett Luther kis kátéjának, hanem inkább valamelyik olyan szlávnyelvű kátének fordítása, mely görögkeleti keresztényeknél volt használatban. A további kutatásoknak Hașdeu jelölt ki új irányt. Ugyanis Hașdeu a Cuvente den bătrâni-ban közzétette a *Codex Sturdzanus*-nak kéziratait, melyeket 1607-ben az Erdélyben levő aranyosszéki faluban, Mohácson, egy Gergely nevű román pap (vagy mint nevét maga írta: Pis pop Grigorie ot Mohac) írt össze román nyelven, de szláv betűkkel. Ennek a kodexnek kéziratai között van egy káté-szöveg is, melyet Hașdeu a Cuvente-ban *Intrebarea crestineasca* címen tett közzé. Erről a káté-szövegről azt állította, hogy azt a régi keleti szláv egyházakban tanították, következőleg ez az általa nyomtatásban közzétett Sturdza-kodexbeli szöveg az elveszett 1544-iki román kátének egykori másolata.

Az irodalomtörténetírók elfogadták Hașdeu állítását. Úgy látszott ezek után, hogy a kátéra vonatkozó kutatásoknak ez az ága lezárult s már csak azon kérdés vár eldöntésre: vajjon csakugyan szláv eredetiből s ennél fogva a görögkeleti egyház hittanának megfelelő szövegből készült a román fordítás vagy pedig Luthernek németnyelvű kiskátéjából s ennél fogva a lutheránizmus terjesztése végett. Hunfalvy Pál „Az oláhok története” II. kötetében Luther kátéja mellett nyilatkozott. E káté — úgy mond — „igazán Luther kis kátéja. Aki nem tanulta is azt, mint én, már abból, hogy két sakramentumot, a keresztelést és a communiót tanítja; megtudná, hogy az a protestáns kátének a fordítása. A keleti egyház csak a protestáns hitvallások kihirdetése és a Concilium Tridentinum után szerkeszte hasonlóképpen hitvallást. S a Confessio orthodoxa hét sakramentumot tanít.” E nézeten voltak a román irodalomtörténetírók is.

Ez volt a legelső román nyelvű kátéra vonatkozó kutatásoknak állapota 1920-ban.

Bârseanu a szóban levő akadémiai felolvasásában most arra vállalkozott, hogy végleg tisztázza e kérdést. Mint hasonló esetben történni szokott, őt is a szerencsés véletlen juttatta olyan egykorú írások birtokába, amelyek a megoldást kezébe

adták. Ugyanis Máramarosszigeten járván, ott egy régi kéziratot talált, melyben hét különböző tartalmú szöveg volt. Az első szöveg máramarosmegyei régi román halottak névsora; a második szöveg igen szép szláv kézírásban a szentek életéről szól; a harmadik rész szintén szláv kézírással az apostolok egyházi rendszabályait (Pravila Sf. Apostoli și a Sfintelor Săboare) tartalmazza; a negyedik rész román egyházi rendszabályok (Pravilă românească), melyek nagyon hasonlítanak a Coresi-féle régi román nyomtatványokhoz s valószínűleg töredékei az 1564-ben Brassóban megjelent „Tălcuț evangeliilor”-nak; az ötödik részben „Poslania” címen van egy szláv és román nyelvű érdekes variánsa a Hașdeu „Cuvinte”-jében közölt vasárnapi legendának, ennek folytatása e kéziratot kötetben néhány vallásos elmélkedés, melyeknek töredékei megtalálhatók Gergely papnak 1607-ben Mohácson készített kéziratot kötetében; a hatodik rész szintén szláv nyelven az istentisztelet rendjének szabályozása; a hetedik részben 11 oldalon (quart alakban) cirill betűs igen szép nyomtatvány van, oldalanként 15 sorral, melynek 9 oldalra terjedő szövege szószerint egyezik Gergely mohácsi pap feljegyzéseinek megfelelő részeivel. Mint e tartalmi ismertetés mutatja, a Bârseanu által felfedezett kéziratot kötet valamely máramarosmegyei görögkeleti román egyházközségnek liturgikus rendszabályait s egyéb írományait tartalmazza.

E kötetnek irodalomtörténeti szempontból az ad nagyobb fontosságot, hogy benne az 1607-ből való mohácsi nyelvemlék szövegének némely része szintén megvan, mégpedig részint szláv betűs kézírásban, részint pedig szláv betűs nyomtatásban. Bârseanu összehasonlította ennek az általa felfedezett kodexnek szövegét a mohácsi nyelvemléknek Hașdeunál közölt szövegével s úgy találta, hogy a nyomtatott eredeti szövegtől Gergely pap másolata kisebb eltéréseket mutat. Így: néhány szó hiányzik a másolatból; néhol fonetikai eltérések vannak a másolatban, mıt úgy kell magyaráznunk, hogy a másoló némely helyen saját nyelvjárása szerint írta át az eredeti szöveget; a betűk ékezése a másolatból majdnem egészen hiányzik, stb. Vagyis a Gergely pap-féle másolat nem betűhű s így nyelvtörténeti vizsgálatoknál nem pótolhatja a Bârseanu által felfedezett eredeti szöveget.

Az, hogy melyik évből való ez az eredeti nyomtatvány, csakkövetkeztetések alapján állapítható meg, mivel a nyomtatványnak cím- és hátlapja (ahol a kolofonnak lennie kellett)

hiányzik. Meg van azonban az Előszónak a vége, amely becses utalásokat tartalmaz. Belőle a következőket tudjuk meg: Az evangéliumokat zsidó nyelvből (de în limba ovreiască) görögre írták át; görögből pedig Vasilie, Grigorie, Ion Zlatoust, Atanasius és bölcs Kyrillus szerbre fordították át. Innen „a király öfelségének és Sava magyarországi püspöknek tudomásával” néhány jó keresztény románra fordította le, hogy „a szent evangéliumokat, a tiz parancsolatot, a Miatyánkot és a Hiszekegyet a román keresztény emberek is megértsék”, mert amint Pál apostol is mondja, a szent egyházban többet használnál 5 megértett, mint idegen nyelven mondott 10.000 meg nem értett szó. Ezért mindenkit, legyen az érsek, vagy püspök, vagy pap, kinek kezébe fog kerülni e könyvecske, arra kérnek, hogy előbb olvassa azt el, olvasatlanul se ne mondjon róla ítéletet, se ne káromolja. A könyv Efrem metropolitának van dedikálva. Ez az előszó-töredék több szemponból érdemel figyelmet, mikre egyenként rátérünk. Nézzük benne legelőször is azt a részt, amelyik a káté keletkezésének idejére vonatkozik. A káté Sava magyarországi püspökségének s Efrem metropolitának idejében készült. Bârseanu abból, hogy Sava 1557-től kezdve volt erdélyi orthodox püspök és Efrem 1558—1566. között Ungro-Valahiának metropolitája, — azt következteti, hogy ez időben kellett a szóban levő könyvecskének is keletkeznie. Illetőleg, miután a nyomtatás egyezik a Coresi-féle legelső nyomtatványokkal s az Előszó formulája (különösen a Pál apostolra való hivatkozás) ugyanaz, mint a többi Coresi-féle kiadványban, *a könyv 1560—1562 között kellett, hogy készüljön Coresi többi nyomtatványainak helyén, Brassóban.*

Ha ennek az állításnak következményeit levonjuk, akkor ezeket kell mondanunk: 1. Az a káté, melyet Haşdeu Gergely mohácsi papnak a Codex Sturdzanusban fennmaradt kézírásából publikált s amelynek eredeti nyomtatott szövegét most Bârseanu felfedezte, nem az 1544-ki román kátének szövege, hanem egy olyan kátéé, melyet 1560—62. között nyomtattak. 2. Az 1544-ki kátének szövegét nem ismerjük. Haşdeunak, Jorgának, stb. erre utaló észrevételei mind arra az 1560—62. közt megjelent kátéra vonatkoznak, minthogy utalásaiknak alapja, az aranyosszéki mohácsi nyelvemlék, ennek a Bârseanu-féle kátének másolata.

Bârseanu akadémiai felolvasásában nem vette vizsgálat alá azon többi argumentumot, amelyek az Előszó szerkezetén

s a nyomtatvány grafikai hasonlóságán kívül bizonyítják, hogy itt tényleg Coresi-féle kiadvánnyal van dolgunk. Ez argumentumok közül mi itt csupán egyet említünk meg. Az Előszó töredéke — mint a fentebbi ismertetésből is kitűnik — sehol nem kátéről beszél, hanem az evangéliumokról, illetőleg az evangelistákról. (*Și au alesu Evanghelisti de în limba ovreiascâ pre limba greascâ dezau scris Evenghelia, Dea ciia ... scoaserâ pre limba srâbescâ. Dupâ aceia ... scoaserâ pre limba românescâ.*) Ez az előszó tehát tulajdonképpen nem is a kátéra, hanem a 4 evangéliumnak román fordítására vonatkozik. Melyik lehet a 4 evangéliumnak görög-ről szerb-ronánra készült fordítása? Kétségtelenül az a fordítás, amelyik ezzel az Előszóval egy időben és egy redactioban készült, mert csak így érthető meg az Előszónak az evangélium fordítására való hivatkozása. E kérdést eldönti az a román nyelvű Tetraevangélium, melynek betűhű másolata a Román Akadémia példányáról 1889-ben jelent meg Bukarestben.

E Tetravanghelul Előszavának végén az van írva, hogy Benkner János brassói városbíró János király idejében megbizta Coresi és Theodor diákokat a 4 evangéliumnak szerb nyelvből románra való fordításával. Coresi és Theodor 1559. máj. 3-án kezdett a fordításhoz s 1560. január 30-án fejezte azt be. Amikor tehát a Bârseanu-féle káténak Előszava a Tetravanghelulról szól, akkor tulajdonképpen erre a Coresi és Theodor által készített s 1560-ban Brassóban megjelent fordításra hivatkozik, — melyet magyar nyelven 1890-ben Hodinka Antal ismertetett először a Magyar Könyvszemlében. Ez egyúttal természetesen azt is jelenti, hogy a szóban levő káté 1560. előtt nem keletkezhetett.

Ezzel be is fejezhetnők hosszúra nyult ismertetésünket. Előbb azonban még utalni akarunk néhány olyan dologra, mit a Bârseanu által felfedezett Kodex-szel kapcsolatban bővebben meg kell vizsgálni. Egyik az, hogy vajjon csakugyan szerbből, illetőleg ószláv-ból van-e fordítva a szóban levő káté, miként azt Hașdeu állította. Ez esetben ismerni kéne az ó-szláv eredetinek szövegét. Vagy pedig Luther kátéjából, miként azt ma az irodalomtörténészek egyértelműleg állítják. Anélkül, hogy e kérdést el akarnám, vagy el tudnám dönteni, csak azt jegyzem itt meg, hogy én a Hașdeunál publikált káté-szöveget tüzetesen összehasonlítottam Luther mindkét kátéjának egykori szövegével, de nem tudtam közöttük semmiféle szövegegye-

zésre ráakadni. Ennélfogva jelenlegi meggyőződésem szerint nem Luther kátéját fordították románra. Összehasonlítottam a román kátét Heltainak 1550-ben Kolozsváron kiadott magyar nyelvű Catechismus Minor-jával is. Itt már sok szövegegyezést állapíthattam meg, de viszont olyan természetű eltérésekre is akadtam, amelyek határozottan az ellen szólnak, hogy Heltai kátéját fordították volna le, legfőlebb annyi látszik itt valószínűnek, hogy a román káté eredeti idegen szövegének átdolgozásakor figyelemmel voltak Heltai kátészövegére is. Az eredeti szövegnek felkutatása tehát még mindig elvégzendő feladata marad a román filológiának.

Marad itt azonban elvégezni valója a magyar filológiának is. Ugyanis a Haşdeu által publikált Codex Sturdzanusban van egy cirill betűkkel írott magyar nyelvű miatyánk szöveg is, mi — miként azt Hunfalvy Pál „Az aranyosszéki mohácsi nyelvemlékek” című magyar tud. akadémiai felolvasásában 1890-ben részletesen kifejtette — magyar nyelvészeti szempontból igen érdekes. Kérdés, hogy vajjon a Bârseanu által felfedezett Kodexben szintén meg van-e az; s azonkívül vajjon nincsen-e még egyéb magyar szöveg is e kéziratos kötetben. Mindezeket csak a Kodexnek ilyen szempontú tüzetes tanulmányozása után lehet megállapítani. Reméljük, hogy a román filológusoknak — vagy esetleg a magyarok közül is valakinek. — figyelme erre is ki fog terjedni.

Dr. Borbély István.

VIOLA JÓZSEF

a moldvai fejedelem udvari orvosa, mint a moldvai magyar népköltés gyűjtője.

A XIX. század első felében nevezetes ember volt Moldvában marosvásárhelyi Viola József. Tekintélyének, melyet mint a fejedelem udvari orvosa, a moldvai kórházak és egészségügy főfelügyelője szerzett, hatalmas, több falura menő birtok adott súlyt és nyomatékot; fényt és csillogást pedig az a több rendbeli kitüntetés, mellyel Ausztria, Orosz- és Törökország megtisztelték.

Marosvásárhelyt született (1770. III. 15.) egyszerű polgári családból. Tanulmányait ott, Pesten és Bécsben végezte. II. József török háborújában Belgrad alatt már ezredorvos volt. A francia háborúban hasonló minőségben Olaszországban működött. 1801-ben Erdélybe, öt év múlva meg Bukovinába

került s innen ment át Moldvába, ahol az említett fényes pályát futotta meg. A század derekán 1849 (vagy mások szerint 1858-ban)¹ halt el, késő öreg kort érve.

Viola új hazájában és fényes állásából élénk figyelemmel kísérte nemzete művelődését, amiért a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, is választotta (1838. szept. 7.) Így pl. két csángó magyar költeményt küldött be a magy. tud. társaságnak, melyek a Tudománytárban (Új folyam, VII. 1840, 138—139) nyomtatásban is megjelentek, még pedig betűhíven. Úgyhiszem, érdekes lesz ezeket újra közölnünk, mert a Tudománytárban igen nehéz felkutatni.

1.

Gazdag czángó volt az apám,
Rokojába járt az anyám,
Zidók hozták azt vászárra,
A meredek Szósz-Jázlóra.

Apám, anyám mind jól éltek,
Szok czukojjal² nem czeréltek:
Mikor ő kemek elhaltak,
Nekem csak egy guczmát hagytak.

Igaz, hogy én szegény vagyok,
De lám szükségim szem nagyok,
Vagyon egy barna asszonyom
'Sz avval szükségim pótolom.

Húsz juhunk van 'sz egy tehenünk,
Mamaliga a kenyérünk;
'Sz mégisz jó időket töltünk,
Pap 'sz patikára nem költünk.

2.

Ugyan mért lennék én szegény
Szósz-Jázlói czángó legény?
Ninczen-e nekem egy bundám,
'Sz hófehér színű harisznyám?

¹ Életére I. Szinnyei: M. I. XIV, 1237, ahol a többi forrás is megtalálható. Említi Jorga is: *Istoria Românilor în chipuri și icoane (Medici și medicina în trecutul românesc)* Craiova, 1921, p. 328.

² A szöveghez mellékelt jegyzet szerint: „czukoj, csukoj, csukuj a bojárrok hajdúi, rendőr zsoldosok”. A román: *ciocoiu* szó.

Övemet zöldre fesztettem,
Guczmám veresszel bészegtem,
Nem fáj nekem szem bú, szem kín,
Mert enyhít ez a három szín,

Ez volt ám a czángó színe,
Amíg együtt vert a szíve;
De most nem ver együtt szíve.
Azért sok a czángó színe.¹

Dr. Bitay Árpád.

EGY ROMÁN TÁRGYÚ PIARISTA ISKOLAI DRÁMA 1722-ből.

A nyitrai piarista gimnázium Catalogus Juventutis Studio-sae alapján megállapíthatjuk, hogy ott 1722, szept. 6-án a tanuló ifjúság egy romántárgyú iskolai darabot játszott el „István moldvai gazdáról,” Fiala Jakab (1696—1733.) piarista tanár tollából és betanításával. „J. Fiala, magister Rhetorum et Poëtarum, cum quibus produxit actiosus duas intitulatas: 1.....
2, Improvida Providentia de Stephaus Moldaviae Voivoda (6a Septembris).

Részletek híján, sajnós, nem tudhattam meg, hogy melyik István vajdáról van szó. A legnagyobb valószínűség szerint azonban Nagy Istvánról (1457—1504), akinek nevét a „poëta” diákok jól ismerhették pl. Janus Pannonius műveiből is, aki az 1467-iki hadjáratot mint bellum geticum-ot emlegeti és feldolgozta.²)

Dr. Bitay Árpád

ANGOL—MAGYAR—ROMÁN IRODALMI KAPCSOLAT A XVII. SZÁZADBÓL.

Kézdivásárhelyi Matkó István (1625—1693) egyike volt a leghíresebb erdélyi református hitvitázóknak a XVII. században.³ Többek között angolul is tudott s két művét angoltól fordította, helyesebben dolgozta át. Ezek közül az elsőt: „Kegyes cselekedetek rövid ösvénykéje stb. 1666 Nagyszeben” lefordította románra kortársa Popa Ioan din Vinți (Alvinczi János

¹ L. még *Erdélyinél* (Népdalok és mondák, I. 429) néhány sajtóhibával.

² L. Irodalomtörténeti közlemények, 1915, 119—120.; Szinnyei M. I. III. 461 [Fiala alatt].

³ Sámbar Mátyással is vitázott élöszóval is.

Pap, családi nevén Zoba), aki Apaffy korában egyik főintézője volt az erdélyi román egyháznak.¹ Református rokonszenvéért s politikai magatartásáért nem nagyon jó neve van a román-ság között.²

Érdekes lenne közelebbről megvizsgálni ezen XVII. századbeli hármás irodalmi kapcsolatot.

Dr. Bitay Árpád.

¹ Cărare pre scurt... 1685 (Gyulafehérvár).

² Jorga: Istoria Bisericii Românești și Vieții Religioase a Românilor, I (Vălenii de Munte, 1908) p. 385; Ștefan Meteș: Istoria Bisericii și a Vieții Religioase a Românilor din Ardeal și Ungaria, Vol. II. (Arad, 1918) pp. 312—313.

A Történelmi Tár, I (1878), p. 205 bizonyosága szerint Apaffy megbízta Matkót s támogatta, hogy az Ó-Szövetséget fordítsa le románra. Matkó jól tudott románul s e nyelven prédikált is Karánsebes vidékén. L. Szinnyei M. I. VIII. 818—820.

KÜLÖNFÉLÉK.

A MAGYAR AKADÉMIAI ÚJ HELYESÍRÁS.

A Magyar Tudományos Akadémia már megalakulásakor egyik feladatául azt tűzte ki, hogy egységet és következetességet teremtsen a helyesírásban. Azóta sűrű egymásutánban megjelent helyesírási szabályaink javított és módosított kiadásai az újabb fejlődésből mindazt elfogadták, ami célszerű és észszerű. Legutóbb 1901-ben adta ki a helyesírás szabályait. Két év múlva, 1903-ban azonban a vallás és közoktatásügyi miniszter a Simonyi Zsigmondtól összeállított helyesírási szabályokat tette kötelezővé az iskolákban. E szabályok a következőkben különböztek az Akadémiáétól: 1. egyszerű *c*-t írtak *cz* helyett; 2. a kétjegyű betűket hangnyújtáskor minden esetben egyszerűsítve írták (*arannyal*); 3. a vonatkozó névmás elemeit, a névmással nyomósított személyragos ragokat, továbbé az *a* mutató névmást a névutóval egybe írták (*aki*, *ami*; *ennekem*, *tetőled*; *amellett*, *amiatt*); 4. a magyaros írást az idegen szavakra majdnem korlátlanul kiterjesztették. Ebből aztán az a helyzet állott elő, hogy az eddig egységes magyar helyesírás megbomlott. Két évtizeden keresztül kétféle helyesírás volt divatban: az *akadémiai* és az *iskolai helyesírás*. Az Akadémia az ő kiadványaiban továbbra is a maga helyesírását követte, de viszont a Simonyi-féle helyesírás az iskola útján közkeletűvé lett s a sajtóban és a könyvekben nagyon elterjedt. A nagyközönség pedig nem tudta, hogy melyikhez igazodjék.

Mindenkép helyes és szükséges lépés volt tehát a Magyar Tudományos Akadémia részéről, hogy helyesírási szabályait ismét átvizsgálja. Az előttünk fekvő új kiadásba¹ fölvetta az

¹ A magyar helyesírás szabályai. Újabbán átvizsgálta, 1922. május 29-i összes ülésén elfogadta és kiadta a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1922.

1901-óta, s különösen az iskolai helyesírásban végrehajtott mindazon egyszerűsítéseket, melyek ellen elvi kifogása nem volt. Így különösen a *cz* s a nyújtott kétjegyű betűk egyszerűsítését s a vonatkozó névmások összeírását. Tehát: *cigány-t*, *becéz-t* ír *czigány*, *beczéz* helyett. Az akadémiai helyesírás szerint is: *gúzsza*, *helyyel*, *faggyal*, *fénnyel* irandó *gúzsza*, *helylyel*, *fagygyal*, *fénnyel* helyett. Azonban a tulajdonneveket ragozva is csonkítatlanul írjuk, tehát: *Madáchcsal*, *Keménynyel*, *Mihálylyal*, *Györgygyel*. Az Akadémia tanítása szerint is egybe írjuk a vonatkozó névmások elemeit: *aki*, *ami*, *ahova*, *amidőn* stb., de már a mutató névmás *z*-nélküli alakjait: *a*, *e* — az iskolai helyesírástól eltérőleg — külön kell írunk: *a miatt*, *e fölött*, *e végett*, *e nélkül*. A névmást egybeírjuk a személyragos határozóraggal: *énbennem*, *éntőlem*, *énnálam* stb., de az iskolai szabálytól eltérőleg továbbra is külön kell írni a személyragos névutótól: *én utánam*, *én miattam* stb. Az *ország* szó összetételeit, az összetett város- és községneveket kötőjel nélkül írjuk egybe: *Angolország*, *Törökország*; *Kisvárdá*, *Nagykőrös*. De kötőjellel írjuk az összetett vármegyeneveket és az összetett külföldi földrajzi neveket: *Krassó-Szörény*, *Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye*; *Szent-Pétervár*, *Vörös-tenger*.

Az idegen szavak magyaros írásában az Akadémia álláspontja a következő: „A tudományok és külön szakok műnyelvének idegen (latin, görög, francia, angol stb.) szavai, ha nem váltak az irodalom, a társalgás és a köznyelv részeivé, maradjanak meg eredeti, idegen írásukban. Egyrészt azért, mivel legtöbbjét a mi rendes, betűnkkel a kiejtéshez híven le sem írhatjuk (különösen a francia és angol szavakat); másrészt, mert magyar álarc alatt elterjedvén, igen könnyen kárára lehetnek eredeti szókincsünknek.” De még a közkeletű idegen szók magyaros írásától is eltérünk a *ch* és *x* betűk írását illetőleg, amennyiben ezeket nem írjuk át, hanem megtartjuk; pl. *technikus*, *anarchia*, *almanach*, *luxus*, *lexikon*, *excellenciás* (nem pedig *tehnikus*, *almanak*, *ekszellenciás* stb.)

Az új helyesírási szabályzat beosztása különben a régi maradt. A szakaszokba és pontokba osztott szabályokat kimerítő tárgy- és szójegyzék követi, mely a szabályzat felvilágosító pontjaira is utal.

A szójegyzékben találtam két, szerintem vitatható utasítást. Az egyik a *fölleg*, *fölleges* szóra vonatkozik, melyet a szójegyzék a *felle*g, *felle*ges mellett helyesírásiilag szentesíthetőnek

tart. Én a *fölleg*, *fölleges* alakot egyelőre törlendőnek vélem. A másik az *elől* és *elül* megkülönböztetésére vonatkozik. T. i. *honnan* kérdésre az elsővel, *hol* kérdésre a másodikkal felelünk a szójegyzék utasítása szerint. Benyomásom szerint a nyelvszokás nem tesz ily szabatos különbséget a kettő között. Egyformán helyes, akár azt mondom: *fut az árvíz elől* (honnan?), akár azt: *elől tűz* (hol?), *hátról víz*. (Miért volna *elül tűz* az egyedül helyes?) Ezzel függ össze az *előljáró* szóra vonatkozó utasítás is, mely szerint e szót így írjuk: *előljáró*. Ha következetesen akarunk maradni az *elől* és *elül* fenti megkülönböztetéséhez, akkor *előljárót* kell írunk. Ha pedig a fentebb érintett általánosabb nyelvszokáshoz akarjuk tartani magunkat, akkor e szót így írjuk: *előljáró*.

De hagyjuk ez apróságokat s örvendjünk, hogy e szükséges könyvecske végre megjelent. Fontos érdeke volna az erdélyi magyarságnak, hogy kiadó-társulataink e nagy gonddal és körültekintéssel készült, nyelvünk érdekeit oltalmazó, de a józan irányú haladást is kodifikáló szabályzatot iskoláink és a közönség körében minél hamarabb általánossá tegyék.

Dr. Csúry Bálint.

Lej vagy leu? Gyakran hallja az ember a kérdést: *lej-t* vagy *leu-t* írunk-e helyesen. Mint egyéb nyelvi és helyesírási kérdésben, itt is az általános nyelvszokás igazít útba bennünket. Kétségtelen, hogy a magyarság körében a *lej* ejtés az általános. Hallottam ugyan eleinte ilyen ejtést is: *lé*, ma is hallunk aztán *láj* alakot is, de ez utóbbi a német nyelvű honfitársak hatása lesz. Egyes pontoskodó emberek a *leu* alakot szeretnék elterjeszteni, de előreláthatólag nem fog sikerülni. E kérdésről a Budapesti Hírlap 1922. március 7-i számában Zolnai Gyula tanulságos cikket ír, melynek velejét a Magyar Nyelv 1922. évi 4—6. füzetében a 143. lapon röviden K. P. is közli. Cikkének veleje ez: A romániai magyarság a pénzt *lej*-nek mondja akár egy *lej*-ről, akár több *lej*-ről szól. A románban az egyetlenegy *lej*-nek *leu* a neve, de már 2, 3, 100, 1000 stb.-nek *lei* v. *lei*i, azaz az egynél többet jelentő számnév mellett a románban a *leu* többesbe kerül, többese pedig *lei* és *lei-i*. Minthogy pedig többször esik szó 2, 3, 100 stb. *lei*-ről, mint egyetlenegy *leu*-ról, azért a többször hallott alak: a *lei* került a magyarba, még pedig a magyaros *lej* alakban. A *lei* írás a magyarban nem helyes, mert a magyarban az *ei*-vel írt szavak (vö. *erde-i*, *beigazit*) két szótagot jelentenek, míg az *ej* kettőshangzót a magyarban *ej*-nek írjuk (vö. *fej*, *tej*). Zolnai is azt ajánlja, hogy írjuk a *lei-t lej*-nek, mert ez az egyedül helyes.

Dr. Csúry Bálint.

Bütürmesz (bütürmez). A Nyelvőr VI. 471 alapján a Magyar Tájjszótár¹ e csiki tájszó jelentését így adja: zömök termetű, alacsony és vastag. A Gombocz-Melich-féle Magyar Etymologiai Szótár² még megjegyzi: „Eredete ismeretlen. V. ö. a büt c.?”

Személyes tapasztalásból tudom azonban, hogy e szó még, s főleg, ezt jelenti: akadékoskodó, húzódozó, tökéletlen ember. Ezen jelentésén elindulva, etymonját is kinyomozhatjuk. Véleményem szerint ezen szó a török-tatár „bitirmek” = elvégezni, befejezni ige tagadó alakú, második jelenidejű participiumából származik. Tehát: bitirmek > bitirmemek > bitürmez. A bitürmez (illetőleg bütürmez) jelentése: aki el nem végez, el nem végző, vagyis teljesen azonos a csiki székelység ajkán ma is élő bütürmesz (bütürmez) jelentésével.

De hogy került e török-tatár részesülő igenév a csiki székelységek nyelvébe? A székelység mai állása mellett ezen kérdésre határozott választ még nem adhatunk. Szerintem azonban erre két lehetőség van. Egyik az, amelyet elágazásai-ban összefoglalva Karácsonyi János dr. említ a Magyar Kisebbség 1923 aug. 1. számában³; a másik, de kevésbé valószínű az, hogy a csiki székelységtől keletre, a mai Moldvában a XIII—XIV. században erős tatárság lakott, akik ellen a csiki székelység, a történelem bizonyossága szerint is, sokat harcolt. A „bütürmez” szó tehát kerülhetett ezen harcias érintkezések — pl. hadifoglyok — révén is a csiki székelység nyelvbe⁴.

*Dr. Bitay Árpád.*⁵

¹ I. (Budapest 1893—9 209. old.; ² IV. füzet (Budapest 1915) 595 ³ főleg a 612. old. közepén. Pontosabban szólva a „bütürmesz” támogatná azon elméletet, amely a székelység kérdése és eredet gyökérszárait a törökségben keresi. L. Hóman Bálint tanulmányát a Magyar Nyelv 1921. évfolyamában, főleg a 100 s kk. II. ⁴ Ezek igazolják a büt-bütü főnévvel való összefüggést, amire már az Etymologiai Szótár is gondol; l. i. h.

⁵ Bitay Árpád lelkes munkatársunk érdekes föltevését szerettük volna még néhány dologgal kiegészítve látni. Így elsősorban szeretnők tisztában látni az átvétel körülményeit. Az egyes török-tatár nyelvekben milyen alakú a szó s a magyar forma melyikhez áll legközelebb. Az átvételt 13—14. századbelinek tartja: azóta a magyar nyelv hangalakja is több változáson ment keresztül. Hogyan állítja be a szót a nyelvfejlődés folyamába? Azzal is nehézség előtt állunk, hogy e szóra a magyar nyelvben kimutatható legrégebbi adat 1877-ből való (Nyelvőr VI. köt.). Hogy 1877 előtt mi volt ezzel a szóval a magyar nyelvben, adatok hiányában meg nem mondhatjuk. Már pedig 600 esztendő nagy idő. Csak ezen kérdések tisztázása után térhetnénk át mélyebbre nyúló problémákra.

Dr. Cs. B.

A magyar irodalomtörténet Jorga Miklós szabad egyetemén. Ez év nyarán (1923. augusztus) fontos esemény történt a magyar-román szellemi érintkezések terén. Iorga, a nagyhírű tudós, meghívta Dr. Bitay Árpád marianumi tanárt, hogy ismeresse az ő szabad egyetemén (Vălenii-de-Munte, Prahova m.) a magyar irodalomtörténetet. Bitay egy előadás sorozatban, irodalomtörténeti szemléltető képek és könyvek segítségével, előkelő és nagyszámú hallgatóság élénk érdeklődése mellett, (köztük maga Jorga is) 1711-ig ismertette a magyar irodalom és szellemi élet fejlődését. Előadásában elsősorban a művelődéstörténeti keret és kapcsolatok megrajzolását tartotta szem előtt s kidomborította a magyar s az egyetemes európai szellemi élet szerves összefüggéseit. Hallgatóságát különösen lekötötte, mert állandóan utalt a román történelem és irodalom párhuzamos mozzanataira s így lelkileg is közelebb vitte hozzájuk tárgyát.

Előadásairól ügyes és részletes kivonatok jelentek meg, úgy a román napilapok, mint a folyóiratok hasábjain.

Vivant sequentes!

TARTALOMMUTATÓ

AZ

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

1924. ÉVI FOLYAMÁHOZ.

EGYBEÁLLÍTOTTA: VERNES GYULA.

A lapnak folyószámozása hibás, mert 1—240. oldal után ismét 141. oldalon kezdve a 260. oldalig halad, majd újból 161-en kezdve folytatódik, ezután hibátlanul. Tévedések elkerülése végett a következőképen számoztunk:

1—240-ig jel nélkül:

a hibásan újrakezdett 141-et I. 141-el jelöltük és ez így halad I. 260.-ig;

a hibásan ismét újrakezdett 161-et II. 161-el jelöltük és ez így halad II. 268-ig, azután a puszta sorszámok állanak 269-től végig.

A folyószámozás tehát helyesen:

1—240:

*I. 141—I. 260; II. 161—II. 268;
269—436.*

	Oldal		Oldal
a) Tanulmányok.			
Alszegehy Zsolt dr.: A magyarorsz. kritikai irodalom új termékei	93	Borbély István dr.: Erdélyi magyar novellaírók és novellák	176
Alszegehy Zsolt dr.: A magyarorsz. líra friss hajtásai	3	Borbély István dr.: Kuthy Lajos mint novellaíró és a Rapsonné rózsája	73
Alszegehy Zsolt dr.: A magyarorsz. széppróza friss termései	6	Borbély István dr.: Szombati-Szabó István költeményei.	II. 176
Babeş Viktor dr.: Járványos betegségek Erdélyben 1921-ben	366	Borbély István dr.: Újabb vélemények a román nép és a román nyelv eredetéről	305
Biró Vencel dr.: 1918 óta Erdélyben megjelent magyar nyelvű eredeti történeti művek	32	Buday Árpád dr.: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület utolsó öt éve	151
Bitay Árpád dr.: Gróf Széchenyi Istvánnak és apjának híre és egykoru ismertetése Romániában	136	Buday Árpád dr.: Az erdélyi műemlékek ügye a román imperium alatt.	II. 208
Borbély István dr.: Adalékok a balkánfélszigeti románok északra vándorlásának történetéhez	395	Császár Elemér dr.: Egy félév magyar szépirodalma	337
Borbély István dr.: A Román Tudományos Akadémia munkássága 1918 nov. 23-tól kezdve	146	Császár Elemér dr.: Egy negyedév magyar szépirodalma	II. 161
Borbély István dr.: A történelmi regényről	14	Császár Elemér dr.: Irodalmi levelek	167; I. 235
Borbély István dr.: A XIX. század uralkodó eszméinek hatása az álladalomra	269	Császár Elemér dr.: Öt év a magyarországi dráma életéből	I. 143
Borbély István dr.: „Erdély” neve	I. 177	Csűry Bálint dr.: A magyar népköltészet forrásaihoz	90
		Csűry Bálint dr.: Az utolsó öt év magyar nyelvtudománya	106

	Oldal		Oldal
Dékány Kálmán dr.: 1918 óta Romániában megjelent magyar nyelvű történeti tankönyveink	110, 202	Anuarul Institutului de istorie națională. <i>Ism. Pop Sever</i>	401
Gyárfás Elemér dr.: A leu árfolyama 1919–1924-ben	287	Arany János: Toldi (Klasszikus Olvasmányok, Antalfy-Osvát K. kiadása). <i>Ism. György Lajos dr.</i>	82
György Lajos dr.: A magyar széppróza erdélyi múltjából	10	Arany János : Toldi (Kiss Ernő dr.) <i>Ism. György Lajos dr.</i>	187
György Lajos dr.: A romániai magyar időszaki sajtó öt esztendeje	II. 239	Arany János : Toldi Estéje (Klasszikus Olvasmányok, Antalfy-Osvát kiadás). <i>Ism. György Lajos dr.</i>	187
György Lajos dr.: Az erdélyi magyar dráma öt esztendei termése	I. 155	Balassa Bálint Minden Munkái (Dézsi Lajos dr.) <i>Ism. György Lajos dr.</i>	125
György Lajos dr.: Erdély magyar irodalomtörténeti munkássága	97	Baranyai Zoltán : La bacha de Buda. <i>Ism. Kauntzné Engel Ella</i>	II. 228
György Lajos dr.: Három magyar klasszikus erdélyi kiadása	82	Bărseanu (Andriu) : Chatechismul luteran românesc. <i>Ism. Borbély István dr.</i>	54
György Lajos dr.: Új erdélyi Toldi-kiadások	187	Beóthy Zsolt: Romemlékek. <i>Ism. Kristóf György dr.</i>	126
Hirschler József dr.: Aquinói szent Tamás	190	Berzeviczy Albert: Nel centenario della nascita del Petőfi. <i>Ism. Hirschler József dr.</i>	128
P. Jánossy Béla dr.: Drámai előadások a kolozsvári Magyar Színházban	357	Bilinszky Lajos dr.: Világtörténelem IIIIII. <i>Ism. Dékány Kálmán dr.</i>	202
Karácsonyi János dr.: Kakuktojás	I. 196	Biró Vencel dr.: Erdély követei a postán. <i>Ism. Lukinich Imre dr.</i>	32
Karácsonyi János dr.: Miért nem hívták a magyarok Erdélyt „hét vár-nak”?	II. 216	Biró V. dr., Patay J. dr. : Egyetemes történelem III. <i>Ism. Dékány Kálmán dr.</i>	205
Makkai Sándor dr.: Kant	II. 203	Bogdán-Duică (G.) könyve. <i>Ism. Moldován Gergely dr.</i>	222
Márki Sándor dr.: Feljegyzések Salamon Ferencről	II. 212	Borbély István dr.: A magyar irodalom története a legrégebb idők-től 1825-ig. <i>Ism. Császár Elemér dr.</i>	322
Melich János dr.: „Küküllő”	359	Buday Árpád dr.: Történelem. Ókor. <i>Ism. Dékány Kálmán dr.</i>	110
Moldován Gergely dr.: Eminescu Mihály kálváriája	130	Candrea L. dr., Kovács S.: A román nemzet története. <i>Ism. Dékány Kálmán dr.</i>	110
Rajka László dr.: Az erdélyi szászok legújabb története	274	Candrea V. P. Dejeu: Románia története. <i>Ism. Dékány Kálmán dr.</i>	110
Rass Károly: Erdélyi modern költők Referens : A magyar khemiai szakirodalom haladása	347	Carpenter: A kereszténység helye a világ vallásai között. <i>Ford. Kiss Elek. <i>Ism. dr. V. B.</i></i>	50
Reményik Sándor: Négy erdélyi magyar poéta	I. 186	Csűry Bálint dr.: Ifj. Heltai Gáspár Három nyelvű Szótára 1589-ből. <i>Ism. Kiss Ernő dr.</i>	328
Reményik Sándor: Szabolcska Mihály	71	Dacoromania (Pușcariu). <i>Ism. Pop Sever</i>	141; II. 258
Schneller Vilmos dr.: A régészeti és művészettörténelem utóbbi öt éve Magyarországon	I. 141	Dávid Lajos: A két Bolyai élete és munkássága. <i>Ism. Dékány Kálmán dr.</i>	418
Szell Kálmán dr.: Az anyag atómos összetétele és az atómoz szerkezete	I. 189	Drăganu (N.): Cea mai veche carte Rakoczyană. <i>Ism. Pop Sever</i>	232
Tavaszy Sándor dr.: Az erdélyi magyar kálvinizmus munkája a vallástudományi irodalom terén az utolsó decenniumban	296, 358	Erdély lelke. (Kristóf György dr.) <i>Ism. Kovács Ferenc</i>	419
Tavaszy Sándor dr.: A nyugateurópai kultúra sorsa Spengler filozófiájának tükrében	118; 207; I. 203; II. 218	Farkas Gyula: Vörösmarty, az ember. <i>Ism. bi.</i>	II. 197
Tavaszy Sándor dr.: A tudományok rendszere	373		
Wildt József dr.: Erdélyi magyar matematikusok és fizikusok munkálkodása 1919 óta	199		

b) Irodalmi ismertetések.

A magyar akadémiai új helyesírás. *Ism. Csűry Bálint dr.*

	Oldal	Oldal
Finta Gerő: A fák. Ism. Reményik Sándor	71	
Goga (Octavian): Coşbuc. Ism. Moldován Gergely	I. 224	II. 187
Grai şi suflet (Ovid. Densuşianu). Ism. Pop Sever	I. 233	
Gyallay Domokos : Föld népe. Ism. Rass Károly	421	73
Gyárfás Elemér: Erdélyi problémák. Ism. dr. V. A.	43	71
Gyárfás Elemér : Románia hitelszervezetei s az erdélyi magyar pénzüntézetek. Ismerteti Várady Aurél dr.	I. 207	II. 190
György Lajos dr.: Irodalmi olvasókönyv I. rész. Ismerteti Rajka László dr.	I. 209	234 117 3
György Lajos dr.: Magyar elemek a világirodalomban. Ism. Kristóf György dr.	329	82
Hajnal László : Ilyen vagyok. Ism. Rass Károly	351	211
Hirschler József dr. : X. Pius pápa síremléke. Ism. Buday Árpád dr.	36	II. 225
T. Imets Béla : Havasalji csokrosrőzsa. Ism. Márkos Albert „Inscriptiones Christianae Urbis Romae” újabb sorozata. Ism. H. J. dr.	I. 166	230
Irodalomtört. Közlemények. 1919 23 évf. f.	51	I. 174 429
Jakabffi Elemér dr. : Erdély statisztikája. Ism. g. k.	II. 231	
Karácsonyi János dr.: A magyar nemzet őstörténelme 896-ig. Ism. Dékányi Kálmán dr.	423	I. 216
Karácsonyi János dr : Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon. Ism. Hirschler József dr.	23	331 122
Kertész Manó : Szokásmondások. Ism. Csúry Bálint dr.	38	52 215
Kisch (Gustav): Erlöschenes Magyorentum im Siebenbürger Sachsenlande. Ism. Csúry Bálint dr.	II. 229	
Kovács Dezső : Apostolok és esavargók. Ism. Rass Károly	I. 169	218
Kristóf G.: Influenţa poeziei populare române din secolul al XVI. lea asupra lui Balassa Bálint, Ism. Pálffy Márton	I. 212	219
Krúzselyi Erzsébet: Hangtalan lírán. Ism. Rass Károly	318	71
Ligeti Ernő: Én jót akartam. Ism. Rass Károly	347	
Lupaş (S.) dr.: A román nemzet története. Ism. Dékányi Kálmán dr.	82	213
Madách Imre: Az ember tragédiája. (Lepage-kiadás). Ism. György dr.	82	I. 220
Magyar bibliofolia. Ism. György Lajos dr.	212	II. 192
Makkai Sándor: Élet fejedelme. Ism. Borbély István dr.	I. 170	427
Márki Sándor : Kozma Ferenc emlékezete. Ism. Gál Kelemen dr.	426	II. 176
Nagy József: Taine. Ism. Kiss Ernő dr.	71	I. 213
Nyirő József: Jézusfáragó ember. Ism. Császár Károly dr.	I. 224	II. 187
Nyirő József mint novellairó és a „Rapsonné rózsája”. Ism. Borbély István dr.	I. 233	73
Olosz Lajos. Gladiatorarc. Ism. Reményik Sándor	421	71
Pakocs Károly: Forró szavak. Ism. Rass Károly	43	II. 190
Panaiteşcu (E.): Latinită e cristianesimo nell' evoluzione storica del popolo romeno. Ism. Bitay Árpád dr.	I. 207	234
Peteli István : Egy asszonyért. Ism. Gyalui Farkas dr.	I. 209	117 3
Petőfi Sándor Összes Költeményei (Kiss Ernő dr.) Ism. György Lajos dr.	329	82
Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete. Ism. György Lajos dr.	351	211
Princz Gyula: Európa városai. Ism. Kiss Ernő dr.	36	II. 225
Puşcariu (S.): Locul limbii române între limbile romanice. Ism. Pop Sever	I. 166	230
Reményik Sándor: A műhelyből. Ism. Kristóf György dr.	51	I. 174
Revue de Genève. Ism. Kauntzné Engel Ella	II. 231	429
Revue des Études hongroises et finno-ougriennes. Ism. Csúry Bálint dr.	II. 223	I. 216
Réz Mihály: A történelmi realizmus rendszere. Ism. Albrecht Ferenc dr.	423	331
Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. Ism. Kristóf György dr.	23	122
Sabatini (Euclide) Róma őstörténetéről. Ism. Hirschler József dr.	38	52
Schmidt József: A nyelv és a nyelvek. Ism. Csúry Bálint dr.	II. 229	215
Sebestyén Károly : A római irodalom kis tükre. Ism. Márkos Albert	I. 169	218
Sigerius (Emil): Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen. Ism. Buday Árpád dr.	I. 212	219
Szabó Jenő : Virágok a Golgotáról. Ism. Reményik Sándor	318	71
Szádeczky K. Lajos dr.: A székelypuccs 1877-ben. Székely légio szervezése az orosz-török háborúban. Ism. a Szerző	347	213
Szentkirályi Ákos dr.: Erdély juhái. Ism. Buday Árpád dr.	82	I. 220
Sziklay Ferenc: Hangzatka. Ism. Kovács Ferenc	82	II. 192
Szilágyi M. Dózsa: Örök igazságok a XX-ik században. Ism. Makkai Sándor dr.	212	427
Szombati-Szabó István költeményei. Ism. Borbély István dr.	I. 170	427
	426	II. 176

	Oldal		Oldal
Szöcs Géza dr.: A román nemzet és Románia története. Ism. Dékány Kálmán dr.	110	Borbély István dr.: Az erdélyi husszita mozgalmak hatása a román irodalomra	433
Temesváry János dr.: Erdélyi köképkori püspökei. Ism. Bíró Vencel dr.	32	Boros Fortunát dr.: A kajoni kodex első írói	II. 261
Teutsch (Fr.): Die siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart. Ism. Rajka László dr.		Csűry Bálint dr.: Érdekes felfedezések	236
Tóth György dr.: Az unitárius egyház rendszabályai; Az unitárius egyház szervezete. Ism. Bíró Vencel dr.	274	Csűry Bálint dr.: Lej vagy leu?	65
Ungarische Jahrbücher. (Gragger Róbert dr.) Ism. Csűry Bálint dr.	32	Csűry Bálint dr.: Petőfinek „Egy telem Debreczenben” című verséhez	435
Varga Béla dr.: A logikai érték problémája és kialakulásának története. Ism. Tavaszy Sándor dr.	II. 233	Csűry Bálint dr.: Régi magyar bejegyzések egy XVII-ik századbeli könyvben	410
Walter Gyula : A vágyaim. Ism. Reményik Sándor	71	Csűry Bálint dr.: Székely tájszótár nyoma 1833-ból	316
c) Kisebb közlemények, különfélék stb.		Csűry Bálint dr.: Vörösmarty „Petikéje”	160
Bajza József: Kritika kell közöttünk	69	Farkas Gyula dr.: Berliini irodalmi levél	406
Bitay Árpád dr.: Adalékok a moldvai és a havasalföldi katolicizmusnak az erdélyivel való érintkezéséhez	436	György Lajos dr.: Azoknak, akik félnek a kritikától...	172
Bitay Árpád dr.: Adalékok a román irodalomhoz és történelméhez	I. 230	Hirschler József dr.: A Herder könyvkiadóéj jubileuma	I. 257
Bitay Árpád dr.: Angol-magyar-román irodalmi kapcsolat a XVII-ik századból	61	Hirschler József dr.: A vatikánban működő tudományos akadémiának munkássága	157
Bitay Árpád dr.: Anton Kurz contra D. Cantemir	435	H. J. dr.: A francia tud. ak. által 1923-ban megjutalmazott művek	158
Bitay Árpád dr.: Bűtörmesz	66	H. J. dr.: Paul Bourget az irodalom jelentőségéről	161
Bitay Árpád dr.: Czakó Zsigmond pályájához	239	H. J. dr.: Rivera Giussippe herceg halála	160
Bitay Árpád dr.: Egy román tárgyú piarista iskolai dráma 1722-ből	61	Jancsó Elemér: Magyarországi kritikák erdélyi magyar írókról	II. 267
Bitay Árpád dr.: Endrődi Sándor egyik költeménye Coşbucnál	335	Kiss Ernő dr.: Köceci dr. Deák Albert	312
Bitay Árpád dr.: Gozdsu Emánuel magyar versei	II. 263	Kristóf György dr.: Gyöngyösi István népszerűsége	435
Bitay Árpád dr.: Hogy született meg Petőfi lelkében a „Székelyek” című költemény	238	Kristóf György dr.: Hegedűs Sámuel siremléke	II. 262
Bitay Árpád dr.: Kemény Zsigmond egyik regényalakjáról	434	Moldován Gergely dr.: A népszinmű	II. 197
Bitay Árpád dr.: Kenderesy Mihály emlékezete	I. 256	Moldován Gergely dr.: Liszt Ferenc Jaşiban	87
Bitay Árpád dr.: Körösi-Csoma Sándor hagyatékáról	I. 255	Steuer János : A „Siebenbürgen”, „Székely”, „Magyar” és egyéb ősi nevek eredete	313; 413
Bitay Árpád dr.: Moldvai csángók legrégebbi írott nyelv emléke	I. 259	Szász Károly: Madách kiadatlan levelei „Az ember tragédiájá”-ról	I. 252
Bitay Árpád dr.: Ponorí Thewrewk József	II. 263	Szerkesztő: Előszó	1
Bitay Árpád dr.: Szontagh Sámuel	161	Szerkesztői mondanivalók	160;
Bitay Árpád dr.: Viola József	59		236; II. 261; 334; 335; 432
Bitay Árpád dr.: Zöld Péter a csöböröcsöki magyarokról 1767.	II. 264	A magyar irodalomtörténet Jorga Miklós szabad egyetemén	67
		A Román Akadémia elnökségének levele az Erdélyi Irodalmi Szemle szerkesztőjéhez	166
		Hibaigazítás	240; I. 260
		Különfélék	63; 160;
			236; I. 255; II. 261; 334; 432
		Román szemle	54; 130;
			222; I. 224; II. 258; 305; 395
		Uj könyvek és folyóiratok	163; 240; I. 260